

KÖNYV KÖNYVTÁR KÖNYVTÁROS

A Magyar Kultúra Napján Hiller István kulturális minisztertől a BIBLIOTÉKA EMLÉKÉREM-DÍJat vehette át

a felsőfokú könyvtárosképzésben végzett több évtizedes kiemelkedő munkásságáért
BOBOKNÉ DR. BELÁNYI BEÁTA,

a délvidéki magyar kulturális élet érdekében kifejtett eredményes intézményszervezői
és magas színvonalú szakmai tevékenységéért

HAJNAL JENŐ,

a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ Könyvtárának munkatársa;

a Békés Megyei Könyvtár zenei könyvtárában a zenei kultúra terjesztéséért végzett
példamutató szakmai munkájáért

DÉZSI LAJOSNÉ,

a városi könyvtárak új szerepkörének kialakításában végzett több évtizedes munkájáért

KERTÉSZ KÁROLY,

a Tapolcai Városi Könyvtár igazgatója;

a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárban végzett meghatározó szakmai tevékenységéért

DR. KÖBÖLKUTI KATALIN,

a debreceni Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár könyvtárosaként végzett oktatói,
oktatásszervezői és tankönyvírói munkásságáért

PAP MIKLÓSNÉ DR. ANGYAL ÁGNES,

a Könyvtári Intézet szakkönyvtárában a könyvtári és információs szakirodalom gyűjtése
és szolgáltatása terén országosan elismert tevékenységéért

PIFKÓNÉ RÁCZ ÁGNES,

a Könyvtári Intézet Könyvtártudományi Szakkönyvtár vezetője;

a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében végzett
több évtizedes bibliográfusi munkásságáért

SÁNTHA TIBORNÉ,

a kaposvári Megyei és Városi Könyvtárban végzett meghatározó szakmai tevékenységéért

DR. SIPOS CSABA,

az egri Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár szakmai korszerűsítése érdekében
kifejtett munkásságáért

SOHAJDÁNÉ BAJNOK KATALIN.

Kitüntetett kollégáinkra büszkék vagyunk, nekik szeretettel gratulálunk!

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

13. évfolyam 2. szám

2004. február

Tartalom

Könyvtárpolitika

- Skaliczki Judit:** Az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) fejlesztésének irányai 3
- Vidra Szabó Ferenc:** Könyvtári trendek a statisztikai adatok tükrében (1998–2002) 7
- Sonnevend Péter:** Könyvtárügyünk az ezredfordulón – a statisztika tükrében 24

Műhelykérdések

- Bényei Miklós:** A kistelepülési könyvtárak helyismereti gyűjteményeinek kialakítása 36
- Lencséné Bogár Anikó:** On-line cikkrepertórium a Széchenyi István Egyetem Könyvtárában 41

Konferenciák

- Borostyániné Rákóczi Mária:** Tudásalapú társadalom – információs műveltség 45

Extra Hungariam

- Mikulás Gábor:** Új könyvtárvilág 48

Perszonália

- Futala Tibor 75 éves 51
- Zsidai József:** Pallaghy Andrásné (1950–2003) 54

Könyv

- M. L. M.:** Kismonográfia Somogy vármegye könyvtárának százhusz esztendejéről 56
- V. Ecsedy Judit:** Gyakorlatias Kalauz 58

From the contents

Judit Skaliczki: The development trends of the National System of Document Supply in Hungary (3);
Ferenc Vidra-Szabó: Library trends in the mirror of statistical data (1998–2002) (7);
Péter Sonnevend: Hungarian librarianship at the turn of the millennium, as reflected by statistical data (24)

Cikkeink szerzői

Bényei Miklós, a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár igazgatóhelyettese; *Borostyániné Rákóczi Mária*, az OPKM osztályvezetője; *V. Ecsedy Judit*, az OSZK munkatársa; *Lencséné Bogár Anikó*, a győri Széchenyi István Egyetem Egyetemi Könyvtár munkatársa; *Mezey László Miklós*, a 3K szerkesztője; *Mikulás Gábor*, információs és PR-tanácsadó; *Skaliczki Judit*, a NKÖM Könyvtári Osztály vezetője; *Sonnevend Péter*, a Kaposvári Egyetem tanára; *Vidra Szabó Ferenc*, a Könyvtári Intézet munkatársa; *Zsidai József*, c. főigazgató

Szerkesztőbizottság:

Bartos Éva (elnök)

**Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária, Győri Erzsébet,
Kenyéri Kornélia, Poprády Géza**

Szerkesztik:

Mezey László Miklós, Sz. Nagy Lajos, Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest, I. Budavári Palota F épület - Telefon: 224-3791, E-mail: 3k@oszk.hu; Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: az Informatikai és Könyvtári Szövetség, a Könyvtári Intézet, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Felelős kiadó: **Dippold Péter**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Nyomta az AKAPRINT Nyomdaipari Kft., Budapest

Felelős vezető: **Freier László**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatja a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Terjeszti a Könyvtári Intézet
Előfizetési díj 1 évre 4200 forint. Egy szám ára 350 forint
HU-ISSN 1216-6804

Az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) fejlesztésének irányai

A jól működő könyvtári rendszer, amely különböző ellátási megoldások révén behálózza egy ország egészét és közvetít a világ és az adott ország között, olyan tárgyi és szellemi infrastruktúra, amely jóval több az információ és a dokumentum eljuttatására, illetve megszerzésére kialakított hálózatnál. Olyan alarendszere ez az országnak, amelyen keresztül – megfelelő ICT, tárgyi technikai kiépítettség és minőségi szakmai munka mellett – az állampolgárokhoz el lehet jutni, meg lehet őket szólítani, a kérdéseikre választ lehet adni, azaz be lehet vonni az ország lakosságát a társadalom életébe, amelynek így alakítói lehetnek.

Az ODR kialakításával és működtetésével a NKÖM a könyvtári rendszeren belül ezt kívánja magas színvonalon megoldani.

Az ODR küldetése:

- az esélyegyenlőtlenség csökkentése: megteremteni az információhoz és dokumentumokhoz való hozzájutás egyenlő esélyének lehetőségét;
- csökkenteni az információban gazdagok és az információban szegények közötti különbséget.

A küldetés megvalósítása érdekében olyan feladatrendszert kell megoldani, amely alkalmas bármiféle hátrányos helyzet csökkentésére, feloldására, legyenek azok földrajziak, a nem megfelelő dokumentum- vagy információellátottságból eredők vagy egészségügyiék.

Néhány jellemző külföldi példa

Az **Egyesült Királyság** fejlesztési irányai.

Alapvetően a decentralizáltság a jellemző. Ennek része:

- a forrásfeltáró eszközök bővítése,
- a teljes szövegű elektronikus folyóiratcikkek számának növelése,
- széles körű együttműködés a dokumentumellátásban részt vevő intézmények között,
- a kereskedelmi szolgáltatók megjelenése a szolgáltatásban.

A British Library – nemzeti könyvtári szerepköréből adódóan – a digitális szövegek gyűjtője és szolgáltató központja.

E célok érdekében indított projektek:

- a szabadalmak szolgáltatása,
- automatikus rendelés-feldolgozás,
- integrált témafigyelő és dokumentumrendelő szolgáltatás,
- képmegjelenítés,
- elektronikus dokumentumtárolás.

A British Library Document Supply Centre (BLDSC) szerepe a decentralizált szolgáltatási ellátás után is meghatározó. Emellett az Egyesült Királyságban hat nagyobb régió, illetve Anglián belül még nyolc régió felelős a dokumentumszolgáltatásért.

A szolgáltatás **Hollandiában** is a decentralizált szervezeti modell felé hajlik.

A Netherlands Central Catalogue Inter-Library Loan (NCC/ILL) száznál több könyvtár állományából automatizált könyvtárközi kölcsönzésre és dokumentumszolgáltatásra képes központi katalógusrendszer.

2001-ben a könyvtárak közötti együttműködést hangsúlyozandó létrehoztak egy virtuális közkönyvtári portált, a Bibliotheek.nl-t, ennek keretében 2003-ban közös digitális referenz-szolgáltatást.

Dániában a 2000-től működő webes szolgáltatás csaknem minden köz-, tudományos és szakkönyvtár állományadatait, a nemzeti bibliográfiát és a Dan.BiB közös katalógust tartalmazza. A használata teljesen ingyenes.

Németországban a dokumentumszolgáltatást a könyvtárak decentralizáltan oldják meg, a regionális ellátásban a kölcsönös segítségnyújtás és a térítésmentesség elve érvényesül.

Erőteljes hangsúlyt kap az üzleti dokumentumszolgáltatás – a kutatók és a vállalkozók számára a JASON és SUBITO nemzetközileg is versenyképes térítéses cikk- és dokumentumszolgáltatásai, ugyanakkor egyre több szerzői jogi problémával kell megküzdeniük amiatt, hogy a szabad felhasználás köréből átléptek az üzleti világba.

Az ODR hazai fejlesztésének stratégiája

A fejlesztés keretét az 1997. évi CXL. tv. 59 §. (1) és az Országos Dokumentumellátási Rendszerről szóló 73/2003. (V. 28.) Kormányrendelet határozza meg. A lehetőségeit egyrészt a könyvtárak ICT fejlesztése, másrészt az éves minisztériumi támogatások biztosítják.

A kijelölt szolgáltató könyvtárak fejlesztése a könyvtári törvény hatálya lépése óta folyik, a minisztérium által évente nyújtott támogatás lehetővé teszi az ODR-ben szolgáltató könyvtárak számára, hogy gyűjteményüket többpéldányos beszerzéssel fejlesszék, ezáltal legyen a könyvtárközi dokumentumellátás keretében küldhető példány a helyi szolgáltatásra beszerzett dokumentumok mellett.

Az ODR-ben szolgáltató könyvtárak többségében a telematikai és technikai fejlesztés az elmúlt években lehetővé tette a korszerű és gyors elektronikus szolgáltatás bevezetését, a kérések fogadását faxon, e-mail-ben vagy a könyvtár webes felületén keresztül.

Az ODR-szolgáltatásokat a könyvtárhasználó számára közvetítő, ún. kérés könyvtárakban is elindult a fejlesztés, ma már minden városi és sok községi könyvtár rendelkezik internetkapcsolattal.

A megyei és városi könyvtárak, valamint több nagyközségi könyvtár ingyenes használóképzést folytat a lakosság legkülönbözőbb rétegeiből jelentkezők számá-

ra a könyvtárban, ez nagy mértékben hozzájárul az elavult könyvtárkép változásához.

Az ODR fejlesztése keretében az országos lelőhely-nyilvántartás fejlesztése a legfontosabb feladat, az ODR-ben szolgáltató könyvtárak teljes gyűjteményének bevitele. Ez egyrészt az egyes könyvtárak állományának visszamenőleges feldolgozását jelenti, másrészt a különböző számítástechnikai programokat alkalmazó könyvtárak adatbázisának átjárhatóságát kell megteremteni.

Az ODR szolgáltató könyvtáraiban az európai minőségi követelményeknek is megfelelő szolgáltatás-szervezés megvalósítása a következő évek feladata, és ezt a minisztérium támogatja, s megvalósulását a könyvtári szakfelügyelet eszközeivel is ellenőrzi.

Fontos feladat a cél megvalósítása érdekében az ODR szolgáltatásait igénybe vevő könyvtárak körében a korszerű szolgáltatások fogadására alkalmas technikai és tematikai fejlesztés megvalósítása. A kormányprogram tartalmazza azt a célt, hogy minden könyvtár internetkapcsolata kiépítésre kerüljön, ezt nyilvánvalóan az Informatikai és Hírközlési Minisztérium valósíthatja meg a NKÖM-mel együttműködve.

A könyvtárak számára fontos feladat a továbbképzés, amelynek során a könyvtárosok mindegyike képes lesz a korszerű szolgáltatások igénybevételére, közvetítésére a könyvtárhasználók számára.

Ugyancsak fontos feladat a cél megvalósítása érdekében a korszerű könyvtári szolgáltatások propagálása elsősorban a könyvtárat nem használó rétegek körében. Ezzel párhuzamosan a helyi nyilvánosság keretében szükséges a könyvtár korszakváltásának propagálása: köztudomásúvá kell tenni, hogy az információk hozzáférhetőségének nyilvánvaló helye a könyvtár.

A könyvtári dokumentumok szolgáltatásának hatékonysága érdekében az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer fejlesztésének egyik kiemelt feladata a megyei és országos szakkönyvtárak csatlakozásának elősegítése a MOKKÁ-hoz. Másik pedig az ODR lelőhely-nyilvántartás és a MOKKA összekapcsolása. A közös katalogizálás eredményeként létrejövő adatbázis az országos lelőhely-nyilvántartás alapja.

A megyei könyvtárak mindegyike rendelkezik integrált könyvtári rendszerrel. A jelenleg alkalmazott rendszerek közül a TextLib (6), az SrLib (4) és a SZIRÉN (2) nem alkalmas a MOKKA-rendszerhez való csatlakozásra. Ezeket a rendszereket vagy át kell alakítani, vagy le kell cserélni a közös katalogizálásra alkalmas, MOKKA-kompatibilis szoftver(ek)re. A fejlesztések és rendszerek cseréjének költségei körülbelül azonos nagyságrendűek.

A hazai fejlesztés legfontosabb iránya és egyben az eddigi legjelentősebb eredménye a könyvtári rendszer működése szempontjából a különböző könyvtártípusok együttműködése és az együttműködésből született szolgáltatási forma, a könyvtárhasználó szempontjából pedig a gyorsan megkapott dokumentum és információ.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a továbbiakban a következő stratégiai fejlesztés szükséges az Országos Dokumentum-szolgáltatás terén:

- információs infrastruktúra-szolgáltatás, minden könyvtárba internet,
- sávszélesség-bővítés,

- új szerverek, hardverek és korszerű integrált szoftverek,
- közös megyei katalógusok,
- a MOKKA továbbfejlesztése – a megyei könyvtárak rekordjaival történő feltöltése,
- a MOKKA és az ODR lelőhely-nyilvántartásának egyesítése,
- az OSZK retrospektív konverziójának elkészítése,
- az OSZK és a Könyvtári Intézet feladataként a könyvtári digitalizálási koordináció megvalósítása,
- a tudományos kutatást és innovációt támogató elektronikus tartalomszolgáltatás,
- a tartalomszolgáltatás összehangolt fejlesztése,
- az információszolgáltatás továbbfejlesztése a dokumentumszolgáltatás gyorsítása érdekében,
- a minőségi dokumentumszolgáltatás elveinek kialakítása, fejlesztése, biztosítása és dokumentálása.

(A külföldi példák a Hegyközi Ilona és Tóth Máté [Könyvtári Intézet] által készített szakirodalmi szemléből valók.

Skaliczki Judit

Könyvtári trendek a statisztikai adatok tükrében (1998–2002)

Bevezető

A Könyvtári Intézet munkatársai időről időre kísérletet tesznek arra, hogy a statisztikai adatok segítségével rámutassanak azokra az eltérésekre és tendenciákra, amelyek a különböző helyzetű könyvtárakat jellemzik. Korábban két tanulmányt is publikáltunk ebben a témában, mind a két alkalommal tíz-tíz év változásait bemutatva.¹ Jelen dolgozatunkban elsősorban a mai helyzetre koncentrálnunk, illetve az elmúlt öt év változásait vesszük alaposabban szemügyre.

Elemzésünk – reményeink szerint – segítséget nyújthat a minőségmenedzsment szemlélet és gyakorlat minél szélesebb elterjedéséhez, különös tekintettel a tudatos teljesítményértékeléshez, a különböző régiók, megyék és könyvtárak adatainak összevetéséhez. Munkánkkal elsősorban a különböző időpontokban és helyszíneken elért eredmények eltéréscire, kiugró értékeire, a trendek irányultságára hívjuk fel a figyelmet, és kevésbé vállalkozunk arra, hogy az egyes eltérések sokrétű okait feltárjuk. Mindezen feladatok az egyes könyvtárakra várnak, csakúgy, mint a lemaradás okai megszüntetésének és a felzárkózás módszereinek összegyűjtése, kidolgozása és alkalmazása.

A könyvtárakra vonatkozó adatokat az évente megjelenő könyvtári statisztikai kiadványokból vettük. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy ezek az alapadatok mindenki számára hozzáférhetőek nyomtatott² és elektronikus formában³ is, tehát az elemzések az egyéni igényeknek megfelelően kiegészíthetők, bővíthetők, finomíthatók.

Országos adatok

A jelenlegi helyzet

Megbízható adataink több évre, sőt évtizedre visszamenőleg elsősorban a települési könyvtárakra vonatkozólag vannak. Az utóbbi időszakban jelentősen nőtt a munkahelyi, szak- és felsőoktatási könyvtárak (továbbiakban: szakkönyvtárak) adat-

1 VIDRA Szabó Ferenc: Néhány könyvtári mutató alakulása 1985 és 1995 között. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1997. 6. sz.; VIDRA Szabó Ferenc: A legfontosabb könyvtári mutatók változásai, 1989–1999. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2001. 4. sz.

2 Könyvtári statisztika. Könyvtári Intézet, Budapest. Megjelenik: évenként. Előbb: Teke és szakma.

3 Letölthető: www.ki.oszk.hu/szolgalatasaink.html

szolgáltatói megbízhatósága, teljesen kiesett viszont a látókörünkől az iskolai könyvtárak területe, mivel ezzel a feladattal az Oktatásügyi Minisztérium foglalkozik.

A legfrissebb – 2002-es – adatok szerint 2853 települési és 632 szakkönyvtárt tartunk nyilván (*1. táblázat*). Meg kell jegyeznünk, hogy a könyvtárak valós száma ennél alighanem több is és kevesebb is. Több azért, mert az utóbbi évek igen alapos felderítési munkája ellenére még mindig vannak „lappangó” könyvtárak, amelyek nem szolgáltatnak adatokat, és amelyek létezéséről nem is tudunk. Ezek az intézmények elsősorban kisebb szakkönyvtárak, amelyek születését, átalakulását és megszűnését szinte lehetetlen nyomon követni. A statisztikákban közölkétnél ugyanakkor valójában kevesebb önálló könyvtár található az országban, hiszen a könyvtárak nyilvánosságát szabályozó törvény megjelenése óta lehetőség van arra, hogy az intézmények külön egységei önállóan is nyilvánossá válhassanak annak ellenére, hogy szervezetenként az anyaintézményhez tartoznak. Ez a jelenség főleg a felsőoktatási intézmények könyvtárainál figyelhető meg, ahol például a tanszéki könyvtárak önállóan is szerepelhetnek a listán. Ennek a helyzetnek a tisztázása az elkövetkezendő időszak egyik fontos feladata.

1. táblázat

A könyvtárak alapadatai, 2002

	Települési könyvtárak	Shak- könyvtárak	Együtt
A könyvtárak száma	2 853	632	3 485
A szolgáltatóhelyek száma	3 449	1 641	5 090
Összes alapterület (m ²)	422 155	291 385	713 540
Főfoglalkozású könyvtárosok száma	3 348	2 780	6 128
Az állomány nagysága (db)	45 559 575	65 812 196	111 371 771
Az éves állománygyarapodás mértéke (db)	1 235 791	1 262 568	2 498 359
Befratkozott olvasók száma	1 426 804	649 980	2 076 784
A könyvtárhasználatok száma	19 327 705	12 505 701	31 833 406
A kölcsönzések száma	10 676 355	3 640 283	14 316 638
A kölcsönzött dokumentumok száma	34 398 836	8 960 501	43 359 337
Az állománygyarapításra fordított összeg (ezer Ft)	1 707 788	4 756 795	6 464 583

A könyvtárak számánál finomabb mutatónak számít a szolgáltatóhelyek száma, hiszen ez független a szervezeti hovatartozástól, és lényegében azt mutatja meg, hogy a használó hány helyen fér hozzá könyvtári szolgáltatáshoz. Adataink szerint a települési könyvtárak 3449, a szakkönyvtárak pedig 1641 szolgáltatóhelyet tartanak nyilván, tehát – leszámítva az iskolai könyvtárakat – összesen több mint ötezer helyszínen vehetünk igénybe könyvtári szolgáltatást.

Az ötezer könyvtári részlegben összesen hétszázezer négyzetméternyi alapterületen több mint hatezer főfoglalkozású könyvtáros van a segítségünkre, hogy a százmilliónál is több dokumentum közül a kétmillió beiratkozott olvasó megtalálja az éppen neki valót. A táblázat adatait szemlélve azonban máris jelentős különbségeket fedezhetünk fel a két típus között. A magyarázat kézenfekvő: a települési

könyvtárak között jelentős a száma az aprófalvas települések kicsiny intézményei-
nek, míg a másik csoportban inkább a többmillióval rendelkező, or-
szágos hatáskörű szakkönyvtárak dominálnak.

A legszembetűnőbb különbség az állomány nagyságának tekintetében van, hi-
szen a szakkönyvtárak összességében mintegy húszmillióval nagyobb állo-
mánnyal rendelkeznek, és az éves állománygyarapítás meghaladja a települési
könyvtárak hasonló adatait, az állománygyarapításra fordított összeg pedig több-
szöröse azokénak. Az adatokban jól tükröződik a kétféle könyvtárhasználói ma-
gatarítás is: a települési könyvtárakban még ma is inkább a kölcsönzés a megha-
tározó, a szakkönyvtárakban viszont a helyben használat.

A 2. táblázatból még szemléletesebben kiolvashatóak ezek a markáns külön-
bségek: a települési könyvtárakban átlagosan csak tizenötezer dokumentumot ta-
lálunk egy intézményben, míg a szakkönyvtárakban átlagosan százezret. A szak-
könyvtárakba átlagosan több mint kétszer annyi olvasó iratkozik be, és majdnem
háromszor annyian látogatják, mint a másik típushoz tartozót, ugyanakkor a köl-
csönzési alkalmak és a kölcsönzött dokumentumok számának átlaga alig külön-
bözik. Azt kell mondanunk, hogy az egy főfoglalkozású könyvtárosra jutó átlagos
könyvtárhasználatok számában az egyéb különbségek ellenére nincs akkora elté-
rés, mint amekkorát vártunk: a települési könyvtárakban 5800 használat jut egy
könyvtárosra, a szakkönyvtárakban pedig 4500.

2. táblázat

Viszonyszámok, 2002

	Települési könyvtárak	Szak- könyvtárak	Együtt
Állomány/a könyvtárak száma	15 969	104 133	31 957
Állomány/a szolgáltatóhelyek száma	13 210	40 105	21 881
Befiratkozott olvasó/a könyvtárak száma	500	1 028	596
Befiratkozott olvasó/a szolgáltatóhelyek száma	414	396	408
A könyvtárhasználatok száma/a könyvtárak száma	6 775	19 788	9 134
A könyvtárhasználatok száma/a szolgáltatóhelyek száma	5 604	7 621	6 254
A kölcsönzések száma/a könyvtárak száma	3 742	5 760	4 108
A kölcsönzések száma/a szolgáltatóhelyek száma	3 095	2 218	2 813
Kölcsönzött dokumentum/a könyvtárak száma	12 057	14 178	12 442
Kölcsönzött dokumentum/a szolgáltatóhelyek száma	9 974	5 460	8 519
Főfoglalkozású könyvtárosok száma/a könyvtárak száma	1,17	4,40	1,76
Főfoglalkozású könyvtárosok száma/a szolgáltatóhelyek száma	0,97	1,69	1,20
A könyvtárhasználatok száma/a főfoglalkozású könyvtá- rosok száma	5 773	4 498	5 195

Változások, tendenciák

A rendszerváltozás első tíz évében a legtöbb könyvtári jellemző kedvezőtlen
tendenciát mutatott: jelentősen csökkent a szolgáltatóhelyek és az év folyamán lel-
tárba vett állományegységek száma (3. táblázat). Ebben az időszakban szintén

csökkent – bár nem jelentősen – a beíratkozott olvasók, a kölcsönzők és a kölcsönzött állományegységek száma. Ugyanakkor valamelyest nőtt a könyvtárak alapterülete és a könyvtári állomány nagysága, valamint ugrásszerűen megnőtt – csaknem tízszeresére – az állománygyarapítás éves összege, amely jelenség az időszakra jellemző infláció és könyváremelkedés miatt egyáltalán nem meglepő.

3. táblázat

**A települési könyvtárak adatai,
1989–1999**

	1989	1999	Eltérés (%)
Az év folyamán leltárba vett állomány	1 556 810	1 141 647	73
Szolgáltató helyek száma	4 284	3 273	76
Beíratkozott olvasók száma	1 534 160	1 364 488	88
Kölcsönzők száma	11 517 232	10 386 900	90
Kölcsönzött állományegységek száma	36 697 415	34 899 956	94
Alapterület (m ²)	364 750	383 418	105
Könyvtári állomány	40 802 376	43 355 549	106
Állománygyarapítás összege (ezer Ft)	142 357	1 368 162	966

Amennyiben az elmúlt öt év tendenciáit vizsgáljuk, szemünkbe ötlük, hogy az utóbbi egy-két évben a korábbi kedvezőtlen trendek megváltoztak, és több területen is javulás tapasztalható! (4. táblázat)

4. táblázat

**Trendek a települési könyvtárakban
1998–2002**

	1989	1998	1999	2000	2001	2002
A könyvtárak száma	n.a.	2 775	2 586	2 573	2 590	2 853
A szolgáltatóhelyek száma	4 325	3 315	3 273	3 132	3 242	3 449
Alapterület (m ²)	364 750	395 348	383 418	388 754	409 056	422 155
Állománygyarapodás (db)	1 556 810	1 201 687	1 141 647	1 164 266	1 129 405	1 235 791
Beíratkozott olvasók száma	1 554 351	1 350 225	1 364 488	1 357 449	1 388 016	1 426 804
Könyvtárhasználók száma	n.a.	15 947 560	16 478 045	16 560 559	17 947 709	19 327 705
Kölcsönzések száma	11 516 654	10 301 179	10 386 900	10 266 301	10 519 752	10 676 355
Kölcsönzött dokumentumok száma	37 040 082	35 210 119	34 899 956	34 494 389	34 321 118	34 398 836
Állománygyarapításra fordított összeg (ezer Ft)	141 689	1 139 856	1 368 162	1 213 279	1 594 820	1 707 788

A könyvtárak és a szolgáltatóhelyek száma a rendszerváltozástól kezdődően egészen 2000-ig folyamatosan csökkent, az utóbbi időben viszont a csökkenés megállt, sőt növekedést is tapasztalhatunk. Meg kell azonban jegyezni, hogy a változás mögött valószínűleg nem az új könyvtárak létesítésének hulláma áll, ha-

nem az, hogy egyre több könyvtár nyeri el a nyilvános címet, és ezzel automatikusan bekerül a statisztikai adatgyűjtés rendszerébe, valamint több olyan könyvtár ismét megkezdte a működését, amely korábban éveik zárva volt.

A könyvtárak összes alapterülete egyenletes emelkedést mutat, és ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a kilencvenes évek könyvtárbezárási hullámát a meglévő könyvtárak korszerűsítése és bővítése, új épületek átadása ellensúlyozni tudta.

A beíratkozott olvasók száma a rendszerváltozás első tíz évében folyamatosan és egyenletesen csökkent, az utóbbi években viszont ez a tendencia is megfordulni látszik, ismét emelkedés tapasztalható.

A kölcsönzések, valamint a kölcsönzött dokumentumok száma a vizsgált időszak első tíz évében szintén jelentősen csökkent, majd a kölcsönzési alkalmak száma az utóbbi években ismét emelkedni kezdett, a kölcsönzött dokumentumok számának alakulása viszont inkább stagnáló képet mutat.

A könyvtárhasználati alkalmak számáról a korábbi évekből nincsenek megbízható adataink, a közelmúlt statisztikai adatai viszont jól tükrözik a mindennapi könyvtárosi tapasztalatot, amely szerint a szolgáltatások igénybe vétele a kölcsönzésről egyre inkább a helyben használatra tolódik át: ezek a mutatók az utóbbi öt évben egyenletesen és jelentősen emelkedtek.

Az állománygyarapításra fordított összeg az első tíz év alatt közel tízszeresére nőtt: 1989-ben 142 millió forint volt, 1999-ben pedig 1 milliárd 368 millió forint. Az előző évtized elejének árobbanását – ha némileg csökkentett tempóban – mégis jól követte a könyvtárak állománygyarapítási összege. A csúcstérületen 1992-ben volt, amikor a könyvtárak az előző évhez képest 65 százalékkal, az állománygyarapítás összege pedig 57 százalékkal nőtt – az összesített árindex (az infláció) viszont ebben az időszakban már túljutott a robbanáson, és növekedési üteme mérséklődött. Az évtized végére mind az árindex, mind pedig a könyvtárak emelkedése megszűnt, sőt a könyvtárak növekedési üteme alacsonyabb lett az összesített árindexnél. Az 1998-as évet mindenképpen kiugrónak kell tekinteni, mert ekkor az előző évhez képest majdnem ötven százalékkal nőtt a gyarapításra fordított összeg. A kiugró jelenség egyik magyarázata alighanem abban rejlik, hogy ebben az évben lépett be többféle könyvtár-támogatási rendszer, mint például az érdekeltség-növelő támogatás vagy a felzárkóztató pályázat. Az évtized végére az infláció éves szinten tíz százalékra, a könyvtárak emelkedése 6 százalékra csökkent, ugyanakkor a könyvtárak állománygyarapításra fordított összege az előző évhez képest 20 százalékos emelkedést mutatott. A legutóbbi években mind az infláció, mind a könyvtár-emelkedés tovább csökkent, az állománygyarapítás összege viszont a 2000-es mélypont után, egyenletesen emelkedik.

A gazdálkodási adatok változásai

A könyvtárak gazdálkodási adatait a korábbiaknál is óvatosabban kell kezelni. Ha az időbeli változásokat nézzük, mindenképpen figyelembe kell venni az inflációt, amely nem egyenes arányban oszlik meg minden területen. Mászt jelent a könyvek beszerzési árának szempontjából, mászt az energiaárak vagy a bérek vonatkozásában. Az egy könyvtárra jutó éves összköltségek 1998 és 1999 között jelentősen emelkedtek, majd két éves visszaesést tapasztalhattunk, végül a 2002-es év ismét jelentős emelkedést mutat (5. táblázat). Az egy könyvtárhasználatra jutó

költség az elmúlt öt évben szinte egyenletesen emelkedett, mindössze 2000 és 2001 között volt némi visszaesés, míg az egy dokumentumkölcsonzésre jutó költség növekedése egyenletes volt. Amennyiben összevetjük a könyvtárak éves összköltségét, valamint az állománygyarapításra fordított összegnek az arányát, jelentős hullámzást tapasztalunk: a legmagasabb értéket 1999-ben találjuk, a mélypont 2000-ben volt, amelyet ismét egy emelkedés, majd ismét csökkenés követett. A könyvtárak összköltségvetése országos szinten a vizsgált időszakban minden évben emelkedett, az ingadozást az állománygyarapításra fordított összeg változásai befolyásolták (lásd a 4. táblázatot). Az 5. táblázat utolsó sorában található adatok azt mutatják, hogy a fenntartó milyen arányban veszi ki részét a könyvtár finanszírozásából, vagy – más megközelítésben – a könyvtár milyen mértékben kényszerül egyéb bevétel forrásokhoz jutni: pályázni, működési bevételt emelni stb. Mint az adatokból kitűnik, 1998-tól kezdődően egészen 2001-ig fokozatosan növekedett a fenntartó szerepvállalása, az utolsó évben viszont jelentősen csökkent.

5. táblázat

**A települési könyvtárak éves összköltségvetése
1998–2002**

	1998	1999	2000	2001	2002
Átlag költségvetés (ezer Ft)	3 067	3 413	4 247	4 398	4 754
A könyvtárhasználat költsége (Ft)	534	536	660	635	702
A dokumentumkölcsonzés költsége (Ft)	242	253	317	332	394
Az állománygyarapításra fordított összeg aránya (Ft)	13,39	15,50	11,10	14,00	12,59
A fenntartói finanszírozás aránya (Ft)	80,84	81,65	81,79	81,94	80,26

Átlag költségvetés: éves összköltség (ezer Ft)/a könyvtárak száma

A könyvtárhasználat költsége: éves összköltség/a könyvtárhasználatok száma

A dokumentumkölcsonzés költsége: éves összköltség/kölcsonzótt dokumentumok száma

Az állománygyarapításra fordított összeg aránya: állománygyarapításra fordított összeg/éves összköltség

A fenntartói finanszírozás aránya: éves fenntartói finanszírozás/éves összköltség

Régiós és megyei adatok⁴

A jelenlegi helyzet

Ismerve a hazai viszonyokat, nem meglepő, hogy az egyes megyék adottságai nagy mértékben különböznek egymástól. A 6. táblázat szemléletesen mutatja a különbözőségeket, amelyeket nagymértékben befolyásol az egyes megyék településszerkezete. Nyilvánvaló, hogy az aprófalvas dunántúli megyékben több könyvtárt találunk, mint az óriásfalvas alföldi megyékben. Nem ennyire kézenfekvő az

4 A megyék szerinti adatelemzésekből Budapestet – speciális helyzete miatt – kihagytuk! Elemzésünk során az alábbi régiós besorolást alkalmaztuk: *Közép-Magyarország*: Pest megye. *Közép-Dunántúl*: Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém megye. *Nyugat-Dunántúl*: Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala megye. *Dél-Dunántúl*: Baranya, Somogy, Tolna megye. *Észak-Magyarország*: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád megye. *Észak-Alföld*: Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. *Dél-Alföld*: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád megye.

összefüggés az alapterület tekintetében, hiszen joggal várhatnánk el, hogy a nagyobb lélekszámú óriásfaluban nagyobb alapterületű kulturális intézmény legyen, ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy az alapterület szempontjából is szinte ugyanaz a rangsor, mint a könyvtárak és a szolgáltatóhelyek száma szerint, vagyis a legjobb mutatókat a dunántúli megyék adják: Vas, Zala, Veszprém és Somogy. Keletről furcsa módon egyedül Nógrád megye furakodott be az „elit” csapatba, amelyik pedig általában nem szokott az élmezőnybe tartozni. Érdekes a helyzete Pest megyének, amely mind a négy szempontból a leghátrányosabbak között található. Magyarázatul szolgálhat, hogy ebből a megyéből hiányzik a megfelelő nagyságrendű megyei könyvtár, sőt hiányoznak az igazán nagy méretű városok is, amelyek felfelé húzhatnák az adatokat.

6. táblázat

A települési könyvtárak adatai megyénként 1.
2002

A könyvtárak száma 10 000 lakosra számítva	A szolgáltatóhelyek száma 10 000 lakosra számítva	Alapterület (m ²) 100 lakosra számítva	Főfoglalkozású könyvtárosok 10 000 lakosra számítva				
Csongrád	1,44	Hajdú-Bihar	2,06	Pest	2,89	Tolna	2,86
Hajdú-Bihar	1,54	Pest	2,07	Hajdú-Bihar	2,97	Pest	3,00
Pest	1,69	Békés	2,51	Komárom-E.	3,42	Komárom-E.	3,15
Jász-Nagykun-Sz.	1,86	Csongrád	2,64	Fejér	3,73	Győr-Moson-S.	3,22
Békés	1,88	Jász-Nagykun-Sz.	2,67	Szabolcs-Sz.-B.	4,05	Szabolcs-Sz.-B.	3,29
Bács-Kiskun	2,24	Bács-Kiskun	2,71	Győr-Moson-S.	4,53	Heves	3,33
Komárom-E.	2,40	Komárom-E.	2,89	Jász-Nagykun-Sz.	4,72	Hajdú-Bihar	3,46
Fejér	2,46	Fejér	2,99	Borsod-Abaúj-Z.	4,88	Baranya	3,52
Borsod-Abaúj-Z.	3,57	Heves	3,96	Csongrád	5,04	Fejér	3,64
Heves	3,58	Borsod-Abaúj-Z.	4,06	Bács-Kiskun	5,09	Borsod-Abaúj-Z.	3,73
Szabolcs-Sz.-B.	3,65	Szabolcs-Sz.-B.	4,36	Baranya	5,14	Somogy	3,75
Győr-Moson-S.	4,12	Győr-Moson-S.	5,08	Heves	5,17	Bács-Kiskun	3,87
Tolna	4,32	Tolna	5,85	Tolna	5,23	Vas	3,89
Nógrád	5,79	Baranya	6,35	Békés	5,66	Zala	3,90
Veszprém	5,98	Nógrád	6,50	Somogy	6,25	Veszprém	3,99
Baranya	6,03	Veszprém	6,95	Veszprém	6,35	Nógrád	4,30
Somogy	7,22	Somogy	7,98	Zala	6,57	Békés	4,44
Zala	8,00	Vas	8,60	Nógrád	6,59	Jász-Nagykun-Sz.	4,55
Vas	8,08	Zala	8,86	Vas	6,96	Csongrád	4,90

Kevésbé kellene befolyásoló tényezőnek lennie a településszerkezetnek a lakosokra számított állománynövekedés szempontjából. A 7. táblázatban mégis azt látjuk, mintha a dunántúli megyék lakosainak több és drágább új könyv járna, mint a keleti megyékben lakóknak. Zala és Somogy megye mindkét szempontból az élen jár, de kedvezőek a mutatói Vas, Győr-Moson-Sopron és Veszprém me-

gyének is. Az állománygyarapodás tekintetében Szabolcs-Szatmár-Bereg vezet: ezer lakosra 217 új dokumentum jut, azonban ha a ráfordított összeget is meg- nézzük, akkor ugyancsak elszomorító képet kapunk, hiszen lakosonként mind- össze évi 159 forint jut erre a célra, szemben például az élen járó Zala megyével, ahol ez az összeg 278 forint.

7. táblázat

A települési könyvtárak adatai megyénként 2.
2002

Állománygyarapodás 1000 lakosra számítva		Állománygyarapításra fordított összeg 1 lakosra számítva (Ft)		Befratkozott olvasók száma 100 lakosra számítva (%)		Kölcsönzött dokumentumok száma 1 lakosra számítva	
Komárom-E.	100	Csongrád	134	Komárom-E.	12,17	Komárom-E.	2,64
Békés	104	Borsod-Abaúj-Z.	143	Győr-Moson-S.	12,98	Tolna	2,70
Borsod	105	Hajdú-Bihar	144	Pest	13,34	Nógrád	2,73
Hajdú-Bihar	108	Baranya	149	Vas	13,44	Győr-Moson-S.	2,91
Baranya	112	Nógrád	156	Borsod-Abaúj-Z.	13,77	Szabolcs-Sz.-B.	3,18
Pest	114	Szabolcs-Sz.-B.	159	Baranya	14,21	Fejér	3,34
Fejér	119	Komárom-E.	162	Tolna	14,38	Pest	3,38
Bács-Kiskun	124	Békés	171	Heves	14,97	Baranya	3,39
Jász-Nagykun-Sz.	126	Győr-Moson-S.	176	Szabolcs-Sz.-B.	15,20	Bács-Kiskun	3,40
Heves	127	Bács-Kiskun	177	Hajdú-Bihar	15,32	Heves	3,42
Nógrád	135	Jász-Nagykun-Sz.	185	Fejér	15,52	Békés	3,56
Vas	135	Pest	198	Csongrád	15,79	Vas	3,56
Csongrád	137	Veszprém	199	Jász-Nagykun-Sz.	17,02	Zala	3,56
Tolna	147	Fejér	200	Bács-Kiskun	17,10	Veszprém	3,59
Veszprém	157	Tolna	202	Békés	17,24	Borsod-Abaúj-Z.	3,62
Győr-Moson-S.	159	Vas	205	Somogy	17,58	Csongrád	3,63
Zala	180	Heves	211	Zala	17,74	Hajdú-Bihar	3,78
Somogy	181	Somogy	271	Nógrád	17,93	Somogy	4,00
Szabolcs-Sz.-B.	217	Zala	278	Veszprém	18,64	Jász-Nagykun-Sz.	4,28

Nógrád megye részletes elemzést érdemelne, annyira ellentmondásosak a mutatói. Egyértelműen az élmezőnyben helyezkedik el a lakosok számához viszonyított könyvtárak száma, a könyvtári alapterületek nagysága, valamint a beiratkozott olvasók aránya tekintetében, ugyanakkor nagyon kedvezőtlen a helyzet az egy lakosra jutó állománygyarapítási összeg, valamint a kölcsönzött dokumentumok tekintetében. Valószínűleg a könyvtáráépületek megmaradtak azokból az időkből, amikor a helyi bányászat és ipar még a fénykorát élte, a lakosságban is megmaradt még a könyvtárlátogatási kedv, de mindezekhez nem párosul megfelelő nagyságrendű állománygyarapítási összeg, amelynek következtében az állomány egyre jobban elavul, és mindez megmutatkozik a kölcsönzött dokumentumok számának csökkenésében.

Jelen dolgozatunk kereteit meghaladja, hogy valamennyi megyét külön-külön elemezzük, ám a fenti adatsorok segítségével a helyi viszonyokat jól ismerő szakemberek bátran megethetik ezt.

A gazdálkodás adatai

Az egy könyvtárra jutó átlagos költségvetést – legalábbis a 8. táblázat adataiból úgy tűnik – leginkább az adott térség településszerkezete határozza meg. Az aprófalvas régiókban (Dél- és Nyugat-Dunántúl, Észak-Magyarország) ez a mutató konzekvensen alacsony, míg az alföldi régiókban magas. A többi mutató függetlennek látszik a településszerkezettől. A könyvtárhasználat és a dokumentumkölcsonzés költségének szóródása sokkal alacsonyabb, mint az átlagos költségvetésé, és az eltérések magyarázatára sem könnyű érveket találni. Mindenesetre szembeűnő, hogy Nógrád és Veszprém megyében mindkét érték meglehetősen magas – tehát egy-egy könyvtárhasználat, illetve dokumentumkölcsonzés viszonylag sokba kerül. A könyvtárhasználat átlagos költsége magasnak tűnik még Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megyében, saját régióján belül viszont alacsony Zala megyében.

8. táblázat

A települési könyvtárak átlagos költségvetése 2002-ben

Megye	Átlag költségvetés	A könyvtárhasználat költsége	A dokumentumkölcsonzés költsége	Az állománygyarapításra fordított összeg aránya	A fenntartói finanszírozás aránya
Pest	7 692	899	385	15.16	79.97
Fejér	5 855	875	431	13,85	85.61
Komárom-Esztergom	5 179	883	471	12,99	83.69
Veszprém	3 134	923	522	10,62	71.97
Győr-Moson-Sopron	3 383	889	479	12,60	81.97
Vas	2 167	849	492	11,70	81.64
Zala	2 253	780	506	15,41	86.30
Baranya	2 025	696	361	12,22	80.57
Somogy	2 362	716	426	15,88	81.58
Tolna	3 181	665	508	14,72	82.46
Borsod-Abaúj-Zemplén	3 452	604	340	11,65	84.17
Heves	3 624	743	380	16,28	85.71
Nógrád	2 713	895	576	9,94	79.78
Hajdú-Bihar	8 170	562	334	11,45	82.23
Jász-Nagykun-Szolnok	8 632	949	376	11,52	84.22
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3 053	627	347	14,44	73.53
Bács-Kiskun	6 000	641	395	13,17	83,55
Békés	8 405	673	443	10,86	80.73
Csongrád	10 413	529	414	8,94	83,85

Az éves költségvetésen belül az állománygyarapításra fordított összeg aránya jelentősen elmarad az országos átlagtól Csongrád és Nógrád megyében, a legma-

gasabb értéket Heves, Somogy, Zala és Pest megyében találjuk. A fenntartói finanszírozás aránya viszont Veszprém és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legalacsonyabb, míg Zala és Fejér megyében a legmagasabb.

Régiós és megyei változások

Ha az elmúlt egy év változásait szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy 2001-hez képest 2002-ben összesen 265-tel több működő könyvtárt regisztráltak. A statisztikai adatszolgáltatásba frissen belépő könyvtárak azonban nem egyenletesen oszlanak meg a különböző megyékben, hanem elsősorban az aprófalvas területeken összpontosulnak (9. táblázat). Baranya megyében például 71 új adatszolgáltató könyvtár van, Borsodban 34, Somogyban pedig 32, ugyanakkor az alföldi megyékben – mint például Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar, Békés, Bács-Kiskun – alig találni növekedést, sőt Csongrád megyében egy könyvtárral kevesebbet jelentettek, mint korábban.

9. táblázat

Települési könyvtárak száma

Megye	2001	2002	Különbség (2002–2001)
Bács-Kiskun	112	119	7
Baranya	155	226	71
Békés	69	74	5
Borsod-Abaúj-Zemplén	206	240	34
Budapest	12	6	-6
Csongrád	61	60	-1
Fejér	102	103	1
Győr-Moson-Sopron	152	175	23
Hajdú-Bihar	81	83	2
Heves	107	115	8
Jász-Nagykun-Szolnok	79	79	0
Komárom-Esztergom	72	74	2
Nógrád	102	124	22
Pest	157	170	13
Somogy	207	239	32
Szabolcs-Szatmár-Bereg	198	200	2
Tolna	97	104	7
Vas	194	214	20
Veszprém	209	216	7
Zala	218	232	14
Összesen:	2590	2853	263

A korábban már vázolt tendenciák természetesen nem egyforma mértékben mutatkoztak az ország valamennyi régiójában. A 10–11. táblázatból kiolvashatjuk, hogy öt év alatt milyen változások következtek be az egyes régiókban, azokon belül pedig az egyes megyékben.

Megye	A könyvtárak száma 10 000 lakosra számítva			A szolgáltatóhelyek száma 10 000 lakosra számítva			Alapterület (m ²) 100 lakosra számítva			Főfoglalkozású könyvtárosok 10 000 lakosra számítva		
	1998	2002	Változás (%)	1998	2002	Változás (%)	1998	2002	Változás (%)	1998	2002	Változás (%)
Pest	1,68	1,69	100,6	2,04	2,07	101,5	2,63	2,89	109,9	2,48	3,00	121,0
Fejér	2,44	2,46	100,8	2,69	2,99	111,2	3,69	3,73	101,1	3,26	3,64	111,7
Komárom-Esztergom	2,42	2,40	99,2	2,81	2,89	102,8	3,52	3,42	97,2	2,87	3,15	109,8
Veszprém	6,40	5,98	93,4	7,44	6,95	93,4	6,02	6,35	105,5	3,36	3,99	118,8
Győr-Moson-Sopron	4,08	4,12	101,0	4,32	5,08	117,6	6,83	4,53	66,3	3,14	3,22	102,5
Vas	7,69	8,08	105,1	8,43	8,60	102,0	6,02	6,96	115,6	3,54	3,89	109,9
Zala	7,87	8,00	101,7	8,75	8,86	101,3	5,23	6,57	125,6	3,95	3,90	98,7
Baranya	3,56	6,03	169,4	3,84	6,35	165,4	3,83	5,14	134,2	3,51	3,52	100,3
Somogy	7,23	7,22	99,9	8,04	7,98	99,3	5,79	6,25	107,9	3,43	3,75	109,3
Tolna	4,53	4,32	95,4	4,69	5,85	124,7	4,83	5,23	108,3	2,73	2,86	104,8
Borsod-Abaúj-Zemplén	3,27	3,57	109,2	3,80	4,06	106,8	4,13	4,88	118,2	3,20	3,73	116,6
Heves	3,55	3,58	100,8	4,07	3,96	97,3	4,40	5,17	117,5	3,33	3,33	100,0
Nógrád	5,69	5,79	101,8	6,28	6,50	103,5	6,60	6,59	99,8	3,99	4,30	107,8
Hajdú-Bihar	1,53	1,54	100,7	2,06	2,06	100,0	2,81	2,97	105,7	3,18	3,46	108,8
Jász-Nagykun-Szolnok	1,93	1,86	96,4	2,96	2,67	90,2	4,58	4,72	103,1	4,36	4,55	104,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3,23	3,65	113,0	3,51	4,36	124,2	3,46	4,05	117,1	2,74	3,29	120,1
Bács-Kiskun	2,21	2,24	101,4	2,77	2,71	97,8	4,77	5,09	106,7	3,76	3,87	102,9
Békés	1,85	1,88	101,6	2,28	2,51	110,1	5,49	5,66	103,1	4,20	4,44	105,7
Csongrád	1,40	1,44	102,9	2,69	2,64	98,1	4,48	5,04	112,5	4,50	4,90	108,9

Megye	Beíratkozott olvasó/ 100 lakos			Állománygyarapodás (db/1000 lakos)			Állománygyarapítás összege (Ft/1 lakos)			Kölcsönzött dokumentumok száma (db/lakos)		
	1998	2002	Változás (%)	1998	2002	Változás (%)	1998	2002	Változás (%)	1998	2002	Változás (%)
Pest	12	13	111	110	114	104	105	198	188	3,11	3,38	108,7
Fejér	14	16	109	122	119	98	125	200	159	3,35	3,34	99,7
Komárom-Esztergom	12	12	103	120	100	84	122	162	132	2,99	2,64	88,3
Veszprém	19	19	100	165	157	95	131	199	153	3,59	3,59	100,0
Győr-Moson-Sopron	13	13	100	112	159	142	108	176	163	3,51	2,91	82,9
Vas	13	13	100	161	135	83	107	205	192	3,88	3,56	91,8
Zala	17	18	104	177	180	102	161	278	172	3,03	3,56	117,5
Baranya	14	14	100	123	112	92	78	149	192	2,98	3,39	113,8
Somogy	17	18	103	165	181	110	187	271	145	3,99	4,00	100,3
Tolna	14	14	100	145	147	101	126	202	160	3,00	2,70	90,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	11	14	123	130	105	81	84	143	171	3,66	3,62	98,9
Heves	15	15	100	115	127	111	107	211	198	3,65	3,42	93,7
Nógrád	15	18	122	155	135	87	121	156	130	3,01	2,73	90,7
Hajdú-Bihar	16	15	97	96	108	112	95	144	152	3,95	3,78	95,7
Jász-Nagykun-Szolnok	14	15	109	148	126	85	131	185	141	4,57	4,28	93,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	16	17	109	127	217	171	91	159	175	3,22	3,18	98,8
Bács-Kiskun	15	17	112	133	124	93	128	177	138	3,56	3,40	95,5
Békés	17	17	100	156	104	67	116	171	148	3,63	3,56	98,1
Csongrád	16	16	100	132	137	103	94	134	143	4,51	3,63	80,5

A beíratkozott olvasók aránya országosan 8 százalékponttal nőtt, azonban éppen azokban a régiókban volt a legerőteljesebb növekedés, amelyekben korábban kedvezőtlen képet mutattak az adatok: Pest megyében, valamint az észak-magyarországi régióban. Az ezer lakosra számított éves állománygyarapodás mértéke hasonló képet mutat, hiszen az öt évvel korábbi időszakban – Pest megye után – a legrosszabb mutatóval rendelkező észak-alföldi régióban volt a legintenzívebb az előrelépés: az országos 5 százalékpontos növekedési aránnyal szemben 26 százalékpont. Ugyanakkor az országos tendenciákkal szemben három régióban (Észak-Magyarország, Dél-Alföld, Kelet-Dunántúl) csökkenést figyelhetünk meg! Érdemes kiemelni a nyugat-dunántúli régiót, hiszen a lakosságra vetített állománygyarapítás mértékének szempontjából öt évvel ezelőtt is az első volt, és ezt a pozícióját sikerült megtartania. Az egy lakosra jutó állománygyarapítás összege tekintetében ugyancsak a nyugat-dunántúli régió mutatja a legmagasabb összeget (219 Ft/lakos), és a növekedés aránya is itt a második legmagasabb (egyedül Pest megye előzi meg).

Összességében a régiónkénti változásokról elmondhatjuk, hogy egyrészt a korábban kedvezőtlen helyzetű területek sokat hoztak hátrányukból (Pest megye, Észak-Magyarország, Észak-Alföld), másrészt megfigyelhetjük, hogy a korábban is kedvező helyzetű területek sikeresen megőrizték, illetve növelték kedvező pozíciójukat (Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl). Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük a táblázatunkat, azt is látjuk, hogy a régiókon belül óriási eltéréseket mutatnak az egyes megyék mind a fejlődés ütemét, mind pedig a legutóbbi statisztikai adatgyűjtés eredményét tekintve. A fejlődés mindhárom mutató alapján az észak-alföldi régió belül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legdinamikusabb, az észak-magyarországi főleg Heves megye jeleskedik, Nyugat-Dunántúlon pedig Zala megye mutat kiugró értékeket.

Ha csak a 2002-es adatokat nézzük, látható, hogy az egy főre jutó beíratkozott olvasók tekintetében saját régióján belül Veszprém megye, Zala, Somogy és Nógrád megye mutat kiugró értéket; az ezer főre számított éves állománygyarapodás tekintetében Szabolcs, Somogy és Veszprém megye jeleskedik; a lakosságra vetített állománygyarapítás összege tekintetében ugyancsak Zala és Somogy megyék vannak jó pozícióban.

A megyei könyvtárak adatai

Az eddigieknél is nehezebb feladatra vállalkozunk, ha nem csak a megyék vagy régiók, hanem az egyes könyvtárak mutatószámait akarjuk összevetni. Elemzésünk utolsó fejezetében mégis erre teszünk kísérletet, hangsúlyozva, hogy ezek az összehasonlítások csupán iránymutatásul szolgálnak, és semmiképpen nem alkalmasak értékítélet kialakítására. Az elemzésünk tárgyául kiválasztott mutatók ráadásul önmagukban is problémásak. Az első két megvizsgált mutató azt jelzi, hogy az egyes könyvtárakban hogyan aránylik az állománygyarapítás, illetve a fenntartói támogatás összege a könyvtár összköltségéhez, a harmadik pedig a könyvtárak telítettségére ad jelzőszámot, vagyis azt mutatja, hogy egy négyzetméter alapterületre átlagosan hány darab dokumentum jut.

Az adott év pénzügyi támogatottsága – tudjuk jól – mindig sok mindentől függ, például az éppen elnyert pályázati és célzott támogatásoktól, a megvalósuló be-

ruházásoktól stb. Az sem biztos, hogy a zsúfoltság mutatószáma a lényegre mutat, hiszen csupán a dokumentumok számán alapul, és nem veszi figyelembe a méretüket. Tehát a következő elemzések csupán tájékoztató jellegűek, esetleg kiindulópontot jelenthetnek más, több szempontú elemzésekhez.

A 12. táblázat az állománygyarapítás és az összes költségvetés viszonyát mutatja százalékos arányban, összehasonlítva az 1998-as adatokat a 2002-essel. Az arányokban bekövetkezett legnagyobb „zuhanás” a veszprémi megyei könyvtárban érzékelhető (19,68 százalékról 7,41 százalékra!), amelynek magyarázata lehet az állománygyarapítás összegének csaknem megduplázódása csakúgy, mint a könyvtárfelújítással járó költségvetés kiszámíthatatlansága. Nagy mértékű a mutatószám csökkenése Szekszárdon (5,25%), Kaposvárott (4,7%), Szolnokon (4,38), Tatabányán (4,31%) és Debrecenben (4,25%). Az adatokból kitűnik, hogy a vizsgált könyvtárak között mindössze öt olyat találunk, amelyben a vizsgált időszak alatt nőtt az állománygyarapítás összegének aránya a többi költséghez viszonyítva. Egerben ez az elmozdulás alig kimutatható (0,32%), valamivel magasabb Szegeden (0,91%), közepes mértékű Nyíregyházán (1,32%) és Kecskeméten (1,68%), és a legmagasabb Pécsen (2,46%).

12. táblázat

Az állománygyarapításra fordított összeg aránya az éves összköltséghez viszonyítva (%)

Megyei könyvtárak	1998			2002		
	Állománygyarapítás összege (1000 Ft)	Éves összköltség (1000 Ft)	Mutatószám (%)	Állománygyarapítás összege (1000 Ft)	Éves összköltség (1000 Ft)	Mutatószám (%)
Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém	7 765	39 449	19,68	13 195	178 021	7,41
József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya	10 347	66 819	15,49	12 582	112 583	11,18
Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger	10 687	73 750	14,49	18 975	128 086	14,81
Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok	13 738	96 632	14,22	15 818	160 815	9,84
Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár, Debrecen	11 203	79 857	14,03	14 607	149 380	9,78
Megyei és Városi Könyvtár, Kaposvár	14 950	107 033	13,97	17 752	191 424	9,27
Pest Megyei Könyvtár, Szentendre	7 013	512 390	13,69	11 275	117 147	9,62
Illyés Gyula Könyvtár, Szekszárd	7 663	59 060	12,97	8 883	115 037	7,72
Berzsenyi Dániel Könyvtár, Szombathely	1 140	91 550	12,45	16 913	145 367	11,63
Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, Székesfehérvár	10 751	87 795	12,25	17 610	153 065	11,50
Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Zalaegerszeg	8 649	75 533	11,45	9 530	115 562	8,25
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr	9 764	91 260	10,70	12 458	153 220	8,13
Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba	10 497	105 301	9,97	13 687	194 130	7,05
II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc	10 017	104 599	9,58	17 088	196 455	8,70
Katona József Megyei Könyvtár, Kecskemét	16 411	171 713	9,56	27 636	245 814	11,24

A táblázat folytatódik!

Megyei könyvtárak	1998			2002		
	Állománygyarapítás összege (1000 Ft)	Éves összköltség (1000 Ft)	Mutatószám (%)	Állománygyarapítás összege (1000 Ft)	Éves összköltség (1000 Ft)	Mutatószám (%)
Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza	8 224	98 841	8,32	18 919	196 310	9,64
Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs	7 212	89 113	8,09	15 017	142 297	10,55
Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged	12 000	203 222	5,90	18 685	274 528	6,81
Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Salgótarján	4 871	87 683	5,56	5 096	148 582	3,43

A 13. táblázat a fenntartói finanszírozás arányát mutatja az összköltségen belül. Látható, hogy milyen nagy az adatok szóródása a különböző megyei könyvtárak között: a zalaegerszegi megyei könyvtárban 1998-ban a fenntartó az összköltségek több mint 88 százalékát fedezte, a Veszprém és a Pest megyei könyvtárban pedig ez az arány még a 60 százalékot sem érte el. A fenntartó szerepvállalásának növekedése 2002-ben legmagasabb arányban a veszprémi könyvtárban figyelhető meg, míg a legerőteljesebb csökkenés Nyíregyházán és Miskolcon történt.

13. táblázat

**A fenntartói finanszírozás aránya
az éves összköltséghez viszonyítva (%)**

Megyei könyvtárak	1998			2002		
	A fenntartói támogatás összege (1000 Ft)	A könyvtár éves összköltségvetése (1000 Ft)	Mutatószám (%)	A fenntartói támogatás összege (1000 Ft)	A könyvtár éves összköltségvetése (1000 Ft)	Mutatószám (%)
Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Zalaegerszeg	66 838	75 533	88,49	96 315	115 562	83,34
Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger	63 688	73 750	86,36	106 433	128 086	83,09
Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs	73 597	89 113	82,59	108 255	142 297	76,08
Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged	165 160	203 222	81,27	218 429	274 528	79,57
II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc	84 412	104 599	80,70	145 648	196 455	74,14
Illyés Gyula Könyvtár, Szekszárd	47 556	59 060	80,52	95 903	115 037	83,37
Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, Székesfehérvár	69 842	87 795	79,55	119 033	153 065	77,77
Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok	75 399	96 632	78,03	123 872	160 815	77,03
Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza	76 851	98 841	77,75	135 207	196 310	68,87
Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár, Debrecen	61 970	79 857	77,60	112 854	149 380	75,55
József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya	51 712	66 819	77,39	86 217	112 583	76,58
Katona József Megyei Könyvtár, Kecskemét	130 975	171 713	76,28	190 407	245 814	77,46

A táblázat folytatódik!

Megyei könyvtárak	1998			2002		
	A fenntartói támogatás összege (1000 Ft)	A könyvtár éves összköltségvetése (1000 Ft)	Mutatószám (%)	A fenntartói támogatás összege (1000 Ft)	A könyvtár éves összköltségvetése (1000 Ft)	Mutatószám (%)
Berzsenyi Dániel Könyvtár, Szombathely	69 267	91 550	75,66	120 194	145 367	82,68
Megyei és Városi Könyvtár, Kaposvár	80 144	107 033	74,88	147 110	191 424	76,85
Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Salgótarján	65 404	87 683	74,59	114 617	148 582	77,14
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr	67 081	91 260	73,51	112 807	153 220	73,62
Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba	75 787	105 301	71,97	139 750	194 130	71,99
Pest Megyei Könyvtár, Szentendre	30 324	51 239	59,18	74 464	117 147	63,56
Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém	222 430	394 487	56,38	122 057	178 021	68,56

A 14. táblázat jól mutatja egyrészt a különböző helyszínek közötti arányeltolódást, másrészt azt is, hogy miként csökken a zsúfoltság egy-egy könyvtárbővítés vagy új könyvtárpépület átadása után. Békéscsabán, Salgótarjánban és Kecskeméten öt év alatt alig változott a zsúfoltsági mutató, ugyanakkor óriási mértékben csökkent Szombathelyen, Kaposváron és Veszprémben. Tovább nőtt a zsúfoltság azokban a könyvtárakban, amelyekben korábban sem volt túl kedvező a helyzet: Tatahányán, Debrecenben, Szekszárdon. Pécsen. Lényegében nem változott a helyzet a korábban középmezőnyben elhelyezkedő könyvtárakban: Eger, Zalaegerszeg, Székesfehérvár, Szentendre, Szeged, Nyíregyháza, Szolnok. Ugyanakkor Győrben és Miskolcon az elmúlt öt évben valamelyest csökkent a zsúfoltság.

14. táblázat

Zsúfoltság (állomány/alapterület)

Megyei könyvtárak	1998			2002		
	Állomány (db)	Alapterület (m ²)	Mutatószám (db/m ²)	Állomány (db)	Alapterület (m ²)	Mutatószám (db/m ²)
Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba	278 885	6 360	43,85	291 912	6 580	44,36
Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Salgótarján	288 694	5 410	53,36	272 898	4 758	57,36
Katona József Megyei Könyvtár, Kecskemét	466 315	8 684	53,70	450 767	8 611	52,35
Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém	419 430	4 700	89,24	272 580	4 700	58,00
Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok	400 106	4 455	89,81	435 747	4 577	95,20
Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza	370 057	3 719	99,50	440 806	3 862	114,14
Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged	864 702	8 518	101,51	885 672	8 518	103,98

A táblázat folytatódik!

Megyei könyvtárak	1998			2002		
	Állomány (db)	Alapterület (m ²)	Mutatószám (db/m ²)	Állomány (db)	Alapterület (m ²)	Mutatószám (db/m ²)
Pest Megyei Könyvtár, Szentendre	140 746	1 313	107,19	158 367	1 465	108,10
Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, Székesfehérvár	280 647	2 390	117,43	302 182	2 390	126,44
Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs	347 760	2 851	121,98	418 216	2 851	146,69
Megyei és Városi Könyvtár, Kaposvár	444 515	3 395	130,93	307 927	4 577	67,28
Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Zalaegerszeg	252 370	1 920	131,44	267 213	1 920	139,17
II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc	561 578	4 200	133,71	566 204	5 000	113,24
Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger	256 530	1 750	146,59	252 089	1 750	144,05
József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya	285 229	1 830	155,86	315 756	1 829	172,64
Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár, Debrecen	274 516	1 647	166,68	293 474	1 647	178,19
Berzsényi Dániel Könyvtár, Szombathely	458 748	2 710	169,28	384 172	4 901	78,39
Ilyés Gyula Könyvtár, Szekszárd	288 900	1 610	179,44	305 849	1 677	182,38
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr	629 266	2 800	224,74	459 238	2 370	193,77

Összefoglaló

A legfontosabb mutatók alapján elmondhatjuk, hogy a hazai közkönyvtárakat érintő korábbi kedvezőtlen tendenciák szelődülni látszanak. Az utóbbi években nőtt a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak száma, a könyvtárak alapterülete, a beíratkozott olvasók száma, a kölcsönzések és a könyvtárhasználatok száma. Ugyanakkor az egyes mutatók korántsem egyenletesen oszlanak meg a különböző régiókban, megyékben és megyei könyvtárakban. Az adatsorok mögött meghúzódó magyarázatokat, az eltérések valós okait csak célzott kutatásokkal lehetne felderíteni.

Választ kellene keresni többek között arra kérdésre, miként befolyásolják a fejlesztési források elosztását a helyi gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok, a településszerkezet sajátosságai, a könyvtár marketing- és lobbis tevékenysége, a valós partneri elvárások és igények. Tanácsos lenne több faktorú összehasonlító módszert kidolgozni a könyvtári benchmarking elősegítésére. Ki kellene dolgozni könyvtártípusonként a fenntartó részéről minimálisan elvárható feltételrendszert. Előrejelzést kellene felvázolni a könyvtári trendek irányultságáról, a partneri igények várható változásairól, a könyvtári rendszer esetleges átstrukturálódásáról. Ki kellene dolgozni, hogy mindezt hogyan befolyásolják a belső (társadalmi, gazdasági) és a külső (uniós csatlakozás) körülmények változásai.

Mindezen kérdések megválaszolásához a statisztikai adatok elemzése csupán egyetlen módszer, amelyet az egyéb forrásanyagok átgondolt, szakmailag meg-alapozott elemzésével, valamint önálló kutatásokkal lehet teljessé tenni.

Vidra Szabó Ferenc

Könyvtárügyünk az ezredfordulón – a statisztika tükrében

Jegyzetek a könyvtárstatisztikai CD-ROM kapcsán

Bevezetés

A XX. század magyar könyvtárügyének korszerű szemléletű megírása rendkívül fontos lenne. Különösen azért, mert a történelem féltucatnyi fordulatot hajtott végre – *Romsics Ignác* kitűnő századmonográfiája nyolc fejezetre tagolja e száz évet –, s minden újabb fordulat jelentős változást, többnyire törést jelentett a könyvtárak sorsában is. A legutolsó: a rendszerváltozás – immár lassan másfél évtizedes szakaszt jelentve – újra próbára tette az egész szakmai struktúrát (jóllehet nem kívánta egészében tagadni a fennálló könyvtári viszonyokat). Viszont „külső” körülményei (a fenntartó anyagi helyzete, az információs társadalom térhódítása, az infláció: nem csupán, de különösen a dokumentumárak terén stb.) annál hűsbavágóbban átalakultak. Reagáltunk-e az új helyzetre érdemben (átfogóan)? Ha csak erről a tizenvalahány évről képesek vagyunk érvényes megállapításokat tenni – jelenségek és lényeg szintjén egyaránt –, akkor könnyebb lesz a század egészének értelmezése szakmai szempontból is.

A társadalmi valóság megismerésének egyik eszköze a statisztika. Minél egyértelműbb, minél konzekvensebb és minél hosszabb időszavat fog át, annál inkább képes elősegíteni a megismerést. E közhelyek azért számítsanak bocsánatos bűnnek, mert most valódi teljesítmény születik, hála a Könyvtári Intézet szakembereinek, *Somogyi Józsefnek* és *Vidra Szabó Ferencnek*. Az első hazai könyvtárstatisztikai CD-ROM öt évet (1998–2002), tekint át, s így jó alkalmat ad arra is, hogy „megszólítsuk” az ezredforduló magyar könyvtárügyét, az 1997. évi kulturális törvény utáni fél évtizedet. S minthogy a mostani kiadvány lényegében a hetvenes évek elején az akkori KMK-ban – Papp István igazgatóé az érdem – született közművelődési könyvtári statisztikát mondhatja közvetlen ősenek, van arra is lehetőség, hogy figyelmünket a szükséges mértékig kiterjesszük a rendszerváltozás egész időszakára, illetve a közvetlen azelőtti szakaszra is. Ebben komoly segítséget nyújt Vidra Szabó Ferenc két korábbi – az 1985–1995, majd 1989–1999 közötti időszakot átfogó – tanulmánya is, melyek e folyóiratban láttak napvilágot (3K 1997. június, illetőleg 2001. április). A CD-lemez több tematikus táblázatot és Vidra Szabó Ferenc kitűnő elemzését tartalmazza. Az intézet *Könyvtári statisztika* című éves összeállításai bizonyos szempontból többet, illetve kevesebbet tartalmaznak, így a mélyebb értelmezés feltételezi a lemez és a papírkiadás együttes használatát.

Tim Berners-Lee 1993-ban hozta létre a World Wide Webet, a világhálót a hatvanas évek végén megteremtett alapra építve és ezen érdemeit elismerve II. Erzsébet királynő mostanában avatta birodalmi lovaggá. A világháló egészeben átformálja szakmai tudatunkat, környezetünket és feladatainkat. Vannak olyan hangok – magam provinciális, illetve technokrata minősítést tennék melléjük –, melyek szerint a könyvtár mint fizikailag létező intézmény maholnap idejétmúlttá válik (vagyis – úgymond – nem más, mint elegendő számú gép hálózathoz kapcsolása). Azt gondolom, a korábbi működésmódot kell radikálisan átalakítani, ám az egyre rohamosabban gyarapodó információáradat viszonyai épp megerősítik azt a feladatunkat, hogy közreműködésünkkel az érdekelt használó érvényes és valóban igényei szerinti információhoz juthasson. Ha jól segítjük, neki lesz könnyebb, s ezáltal mi válunk nélkülözhetetlenné. E kitérőnek tűnő gondolatsorra azért van szükség, mert ideje újraforgalmaznunk a könyvtár mibenlétét. Például: a szakma legújabb, máris maradandó értékeket képviselő/termelő intézménye. a Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ (kiemelés tőlem – S. P.) vajon beletartozik-e a „könyvtár” fogalomkörébe? Vagy a Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ? Talán e kérdések is megérdemlik a tisztázást – a könyvtár fogalmának újragondolása keretében –, és akkor a statisztikában is helyet kaphatnak (az) új típusú intézmények.

Miről tájékoztat a CD-ROM?

A lemez elsősorban a *települési* (önkormányzati) könyvtárak helyzetének megismerését segíti, de több vonatkozásban az *országos és helyi szakkönyvtárak* világába is bevilágít. Kár, hogy lemond az iskolai könyvtárakról, nélkülük biztos nem lehet érvényes magyar könyvtárpolitikát megalapozni. Legalább a legáltalánosabb szintű országos adatokat át kellene venni az oktatási statisztikákból, hisz nem lehet mindegy, miként kerül közel másfél millió gyerek és közel százezer pedagógus a mindennapjaiban a könyvtári szolgáltatáshoz (vagy annak hiányához, hiányosságaihoz).

Itt említem, hogy az európai összehasonlításhoz mielőbb olyan adatokra is szükségünk lehet, mennyit költ a magyar társadalom a megtermelt GDP-ből könyvtári célokra (egytedes százalék alatt-e, egytedes közelében-e – mint a gyengébb európai uniósok, pl. Olaszország, Portugália stb. –, avagy három–négytedes százalékot-c, mint a skandináv országok (Ph. Ramsdale: *Library economics in Europe*. Luxembourg: European Commission., 1995.).

Azt is jó lenne kifejezni a települési könyvtárak adatai keretében, eléri-e a ráfordítás az *önkormányzatok összkidadásainak egy százalékát*? A felsőoktatási könyvtáraknál pedig, hogy hány százalékot fordítanak egyetemünk és főiskolánk teljes költségvetésükből e célra (félve jegyzem meg, korábbi tapasztalataimra építve, hogy mind kisebb arányt, talán ha 2-3 százalékot...). Egyszóval: helyezük bele működésünket a környező valóságba, a meghatározó „nagyrendszerekbe” (önkormányzatok, oktatás, K+F stb.).

A lemez – és a füzetkiadások – szóhasználatát, mely a települési könyvtárak mellett „szak- és munkahelyi” könyvtárakról beszél, nem tartom szerencsésnek, ugyanis bárki megállapíthatja, hogy a (2002-ben 632) szakkönyvtárak körében

ezen kategóriákon kívül van még civil szerveződés könyvtára, van számos iskolai könyvtár (minthogy *nyilvános könyvtárként* regisztrálták magukat). Kérdőjeleink ismételten arra utalnak, hogy a könyvtár fogalmának meghatározása, majd speciális típusainak differenciált értelmezése még nem mindenben tekinthető lezártnak.

Melyek a fontos adatok?

Ez az egyik alapvető kérdés a statisztika esetében: ha jól választunk, fontos folyamatokra tapinthatunk rá, míg ellenkező esetben komor vagy épp rózsaszínű valóságképet adhatunk beállítódástól függően. Voltam eleget intézményvezető, hogy ismerjem a forint „szagát”, a statisztika szintjén mégis határozott véleményem, hogy pusztán forintadatok keveset mondanak el – főként az *infláció hatásától meg nem tisztított* állapotban. Ha tudom, hogy tíz év alatt pl. tízszeres volt az áremelkedés, tudom valamihez viszonyítani könyvtári forintösszegünknek pl. kilenceszeres gyarapodását. Nézetem szerint ma a következők lehetnek „kemény” (vagy legalább a többinél keményebb) adatok:

- *ellátandó lakosság száma,*
- *intézmények száma* (plusz szolgáltató helyek száma), ezek *alapterülete*, heti – és/vagy évi összes – *nyitva tartás* órában kifejezve,
- *új beszerzések száma* (többet mond, mint a ráfordított pénz), ebből az időszaki kiadványoké – utóbbiból a *külföldieké,*
- *olvasók száma* és életkori csoportjai (14-ig, 15–25, 25–60, 60 év fölött),
- *helyben használt és kölcsönzött kötetek száma* (tudom, az előbbi nem kevés szubjektív elemet hordoz, a róla való lemondás viszont az összképet torzítja),
- *könyvtári személyzet* – teljes idejű foglalkoztatásra átszámítva –, ezen belül szakképzett könyvtáros,
- *olvasók rendelkezésére álló – hálózatba kapcsolt – számítógépek száma.*

Majd mindezekről logikus mértékben viszonzyszámok. Látható, hogy néhány olyan elvárást – *nyitva tartás, olvasói számítógépek* – is felvillantok, amelynek a jelenlegi statisztika még nem tesz eleget. Feltétlenül kívánatos lenne *nagyságrendi csoportok* képzése (pl. intézmények száma 100 m² alatti alapterülettel, 100–200 m² közöttivel, 201–500 m² stb., *nyitva tartás* heti 15 óra alatt, heti 15–30 óra között stb.): ilyen bontások a korábbi minisztériumi statisztikákban (pl. Művelődési Minisztérium Statisztikai Tájékoztató Közművelődési Könyvtárak 1972) igen kifejezők voltak: például 1972-ban az 5135 közművelődési könyvtári szolgáltató helynek csak mintegy negyede érte el a heti 10 óra *nyitva tartást*, ezen belül a fiókok nyolcada volt ilyen, míg az önállóknak több mint harmada.

Más adat is fontos szerephez juthat, ha megfelelő kontextusba kerül. Például a KSH-statisztika 2002-ről megállapítja, hogy a mozilátogatók száma 15,3 millió, a múzeumlátogatóké 9,775 millió, a színházlátogatóké 4,15 millió volt, a hangversenylátogatóké megközelítette a félmilliót. Ehhez képest azt tudatja, hogy a települési könyvtárakba beiratkozott 1,425 millió ember. Mennyivel hatásosabb, ha mi hozzátehetjük, hogy a könyvtári statisztika által átfogott köz- és szakkönyvtárakban 2002-ben *csaknem 32 millió látogatást* regisztráltak. (A számomra legvidámabb

angol szakmai „marketingszöveg”: kétszer annyi látogatója van ott a public libraryknak, mint az összes futballstadionnak, pedig ott van ám foci!) Vagyis a magyar könyvtárak 2002-ben *több látogatót üdvözölhettek, mint a többi – fent említett – hazai kultúrák közvetítő intézménytípus együttesen!* (És még egyszer: ha ehhez még hozzátehetnénk az iskolai könyvtári számokat, akkor a fenti csoport művelődési házzal kiegészítve sem lenne vetélytárs...)

Öt év települési könyvtári ellátása

1998 óta a hazai gazdaság lassan javuló tendenciát mutat, s ez közvetve-közvetlenül kihat a szakmai intézményrendszer erőforrásaira. 1998-ban 2775 önálló könyvtár 3315 szolgáltatóhellyel csaknem 400 ezer m² alapterületen 8,5 milliárd forintból gazdálkodott, a 3113 teljes időben főfoglalkozású és további 794 rész munkaidős könyvtáros 1 millió 350 ezer olvasónak nyújtott szolgáltatásokat, például 1,2 millió új beszerzésű kötetet, 35,2 millió kölcsönzést.

2002-ben 2853 könyvtár működött 3449 (+11%) szolgáltatóhelyen 422 ezer m² alapterületen (+5%), – tehát az egy szolgáltató helyre jutó átlagos alapterület csökkent. 13,56 milliárd (+58%, de mennyi infláció?) forintból gazdálkodtak, a 3348 teljes időben főfoglalkozású (+7%), meg a 962 rész munkaidős – teljes idejűre átszámítva együttesen 3853 fő könyvtáros – 1,43 millió olvasónak (+6%) nyújtott szolgáltatást, például 1,236 millió új kötetet (0%), 34,4 millió kölcsönzést (mínusz 2-3%). Nőtt a könyvtárak száma, de maradt, sőt fokozódott az elaprózódás; nőtt az olvasói kedv, de ez már nem fejeződik ki a kölcsönzésben; a ráfordítások növekedése ellenére stagnál az új beszerzés – pedig bizonyára ennek lenne komolyabb vonzereje. Mondják nyugaton, hogy öt lakosra jusson évente egy-egy új kötet. Ma nálunk *minden nyolcadikra* jut – vagy más megközelítésben, vállalva a sarkos fogalmazást: a rendszerváltozás óta közel *tíz millió új kötet nem jutott el* a lakossági könyvtárakba: 1988-ban még 1,99 millió volt az új beszerzések száma. 1989-ben már csak 1,56 millió, majd évente – csekély ingadozással – 1,1–1,2 millió kötet.

2002-ben a települési könyvtárak összkiadása 13,56 milliárd Ft volt, ebből állománygyarapításra jutott 1,71 milliárd (12,6%). A munkatársak bérére és kötelező járulékaire ugyanakkor 7,65 milliárd (56,4%; az arány 1998-ban pontosan 50% volt). Az új beszerzésekre fordítható keret ettől a hányadtól is függ: ha egy könyvtárnak sikerül olyan munkaszervezést érvényesítenie, hogy a bérkiadás ne lépje túl az 50%-os szintet, akkor többet költhet gyarapításra, ami jobban vonzza az érdeklődést. Ugyanez áll a működtetési kiadásokra is (2002-ben 31%). Jó lenne ilyen arányt megcélozni: 50% bér-, 30% működési (és beruházási) költség, 20% állománygyarapítás (utóbbiba beleértve a kötetetést, a könyvtárközi kölcsönzést is). Ha 2002-ben is 50% lett volna a bérköltség aránya, ez – elvben – az állománygyarapítás keretét mintegy 100 millió forinttal növelhette volna...

Községi (köz)könyvtári ellátás

A községek könyvtári ellátása évtizedek óta neuralgikus szakmai kérdés. Sebestyén Géza – akkor a Közgyűjtemények Országos Felügyeletének munkatársa –

1942-ben íródott tanulmányában [Könyv a falun. = Magyar Szemle 1942. 5. (243.) sz. 243–249. p.] kristálytisza logikával ezeket írja. „A legnagyobb jóakarát sem képes megakadályozni (az állomány elöregezését – S. P.), mert a sokezer apró könyvtár színvonalon tartása olyan összegeket igényelne, amelyeket sehol sem tudnak erre fordítani. (...) Az önálló falusi könyvtár keretci mindig szegényesen szűkek. (...) A falusi kiskönyvtárnak az a tragédiája, hogy mire rákapatna az olvasásra, már ki is merülnek a lehetőségei. Még pedig mennél nagyobb olvasási szomjat ébreszt valakiben, annál hamarabb érezteti a határait is. (...) a falu könyvtárának modern típusa: a *tájékönyvtár* (kiemelés eredetiben – S. P.). (...) A tájékönyvtár épp olyan egységes nagykönyvtár, mint pl. a jól kiépített városi könyvtár. Csak éppen nem egy város, hanem egy egész vidék igényeit van hivatva kielégíteni. Itt már végleg nem a falusi könyvtár az egység, a tájék mint egész teremt magának könyvtárát.”

A kilencvenes évek második felében Magyarország lakóinak 34%-a lakott *községeinkben*, ez az arány 2002-ben 33%-ra változott. A könyvtári mutatók viszont igen szóródnak: hiába van itt az országos *állomány* 42–44%-a, s még az új szerzemények terén is állja a versenyt, igaz, csökkenő tendenciával (38% volt, 2002-ben 35%), ha a főfoglalkozású könyvtárosi arány 16% körül mozog, s a *forintban* kifejezett erőforrás is 20% alatt marad (1996-ban 16, 2002-ben 19%). Az ország összes olvasójából korábban 33, most, 2002-ben 29%-ot, a kölcsönzött kötetek terén akkor 31%-ot, míg 2002-re 25%-ot lehet községeinkben mérni. Nem lehet eleget mondani, hogy a községi könyvtárügy – Münchhausen báró módjára – nem tudja magát kihúzni az elmaradásból. A teljes könyvtári kiadás terén 2002-ben egy városi lakosra jut országos átlagban 1660 Ft, míg egy falusira 800 alatt (országos átlag 1300–1400 Ft). Lehet-e egyáltalán reményünk arra, hogy a 2600 községi önkormányzat mint fenntartó valamikor is képes lesz korszerű feltételeket biztosítani könyvtárának? Az a véleményem, hogy sokkal célszerűbb volna irányt venni a – legalább – kistérségi könyvtárfenntartó „megalkotására”. Könnyeden fogalmazva: egy magyar országgyűlési képviselő átlag 26 ezer állampolgár nevében végzi feladatát, más szóval ennyi állampolgár „tart el” egy képviselőt. Talán legalább ennyi kellene egy korszerű közkönyvtárhoz is.

Városi közkönyvtárügy

Tekintsük át röviden a városi könyvtárak sorsának alakulását 1996-2002 között (a főváros nélkül – az ti. különlegessége miatt alább kerül napirendre). 1996-ban 236 önálló könyvtár 751 szolgáltatóhellyel, 2316 főállású (teljes munkaidős) könyvtárossal (69%!). 556 ezer új beszerzéssel (51,5%) látott el 4,6 millió lakost (45,3%). közelebből 739 ezer beiratkozott olvasót (54,3%), akik 18,9 millió egységet (51,4%) kölcsönöztek. Az alapterület 1997-es adata: 194 ezer m² (az összes 51,4%-a). A könyvtárosi arány oly kirívó, hogy érdemes a teljes munkaidejű átszámítást tükröző adatot is megnézni: ez azonban először 2001-ben jelenik meg a füzetben. Eszerint az országos összes 3741-ből 2360 fő dolgozik a városi könyvtárakban (63,1%).

Nézzük meg, hogyan alakultak a számok és arányok 2002-re. Ekkor már:

– 281 városi könyvtár működött

- összesen 668 szolgáltatóhellyel (ez utóbbiak száma komolyan csökkent hat év alatt),

- 222 ezer m² alapterületen (52,6%),
 - a 2470 főállású (teljes munkaidős) könyvtárossal (66,3%) – teljes munkaidējű átszámítás esetén 2513 fővel (65,2%),
 - 662 ezer új beszerzéssel (53,6%)
 - 4,775 millió lakost (48,3%) láttak el,
 - közelebből 822 ezer beiratkozott olvasót (57,6%),
 - akik 19,25 millió egységet kölcsönöztek (58%).
- a teljes kiadás terén a számok: 1996-ban 3,165 milliárd Ft (61,1%) – 2002-ben 8,794 milliárd Ft (64,8%).

Úgy tűnik, a városi könyvtárak majd minden lényegi paraméter szerint erősítettek pozíciójukat. Egyedül azt szeretné látni a bíráló, hogy a foglalkoztatási arányt némileg csökkentve (a bérjellegű kiadások országos összeséből is 68% jut a városiakra!) növekedjen az új beszerzési arány (53,6%), ami által bizonyára tovább erősödhetnek a használati mutatók.

Fővárosi közkönyvtárügy

A főváros a maga lényegében egységes szervezetű közkönyvtári rendszerével – a FSZEK mellett létező öt önálló könyvtár aligha játszik érdemi szerepet – sajátos „vizsgálati terepként” is értelmezhető. Nem az olvasói arány tekintetében, hisz a főváros olyan komoly nyilvános könyvtári lehetőségekkel rendelkezik, melyekhez semelyik hazai városé nem hasonlítható (gondoljunk csak a nemzeti és az országos szakkönyvtárak létre). Inkább vélem fontosnak a centralizált hálózat belső hatékonysági mutatóinak áttekintését. Vidra Szabó Ferenc adatai szerint egy szolgáltatóhelyre jut 13 ezer kötet állomány, 414 beiratkozott olvasó, 10 ezer kölcsönzés, 1 fő főfoglalkozású könyvtáros (valamint – tesszük hozzá – 390 új beszerzés). Budapesten: egy szolgáltatóhelyre 40 ezres állomány, csaknem 2600 beiratkozott olvasó, csaknem 90 ezer kölcsönzés, 5 főfoglalkozású könyvtáros és közel 2 ezer új kötet. Egy könyvtárosra jut tehát 18 ezer kölcsönzés, az országos átlagnak csaknem duplája.

A főváros különleges könyvtári helyzetét továbbá érdemes az összes számba vett könyvtártípus átfogó adataival is illusztrálni. Az országosan megállapított adatok közel 3500 könyvtár, 5100 szolgáltatóhely, 714 ezer m² alapterület, teljes munkaidőre átszámítva 6940 könyvtáros, 27,74 milliárd Ft könyvtári összkiadás, 2,5 millió új gyarapodás, 83,6 millió egység teljes helyben lévő állomány, 142 ezer időszak kiadvány cím, illetve 197 ezer példány, közel 2,1 millió beiratkozott olvasó, összesen 72 millió használt (helyben+kölcsönözve) egység.

Ebből a fővárosé:

- 362 könyvtár (egytized) közel 800 szolgáltatóhellyel (egyheted),
- 230 ezer m² alapterülettel (közel egyharmad), 2485 könyvtáros (több mint egyharmad),
- 12,3 milliárd Ft összkiadás (44,4%!),
- közel 1,1 millió új gyarapodás (42%!), csaknem 50 millió állomány (közel 44%),
- 65 ezer időszak kiadványcím (45%), ennek 102 ezer példánya (52%),

- 526 ezer beiratkozott olvasó (25%),
- 20 millió használt dokumentum (csaknem 30%).

Tömörítve:

- a) erőforrások: egyharmadnyi alapterület és könyvtáros, 44% kiadási részese-
dés, 40–50% közötti állomány és gyarapodás,
- b) negyed–harmadrész arányú igénybevétel az országos összeshez viszonyítva.

Ezek az arányok kétirányú gondolkodásra ösztönöznek: 1) célszerű tudatosítani a főváros különleges adottságaiból fakadó országos felelősségét; 2) a fővárosban minden lehetséges módon erősíteni kellene az együttműködést, hogy a teljesítmény is növelhető legyen.

Könyvtárközi kölcsönzés

1996-ban a *települési könyvtárak* 18 ezer állományegységet adtak más könyvtáraknak, viszont kaptak másoktól 47 ezret (összes: 65 ezer), ami úgy is értelmezhető, hogy a közkönyvtárak más típusú, elsősorban szakkönyvtáraktól, tehát „kívülről” szereztek meg olvasóiknak közel 30 ezer dokumentumot (eredetiben vagy másolatban). 1998-ban e számpár: 17 ezer adott és 22 ezer kapott, a „kívülről” érkező anyag 5 ezerre csökkent (és az összeg is: 39 ezer egység, ami már azért is meglepő, mert 1972-ben az akkori tanácsi közművelődési könyvtárak teljesítménye 38 ezer volt). 2000-ben az adott egységek száma 21 ezer, a kapottaké 29,5 ezer, „kívülről” beszerezve 8,5 ezer (az összes pedig: 50,5 ezer). 2002-ben az adott egységek száma 30 ezer, a kapottaké 46 ezer, különbözlet 16 ezer, összesen 76 ezer (szűk egyötöddel több 1996-nál). Úgy tűnik, az ODR-program – települési könyvtári körben – az eredményen nagyságrendileg még nem változtatott.

Lássuk ezután a *szakkönyvtári kör* könyvtárközi kölcsönzését. Erre vonatkozó adatok az 1998-as évtől található a Könyvtári statisztikában. Akkor a mintegy 180 regisztrált könyvtár más könyvtáraktól kapott összesen 29,5 ezer egységet, míg másoknak adott 50 ezer egységet (együtt: 79,5 ezer). E körön belül magasan a felsőoktatási könyvtári kör dominál 15,5 ezer kapott és 24 ezer adott dokumentummal (együtt 39,5 ezer, az összesnek 50%-a). Meglehető az országos szakkönyvtárak alacsony szintű részvétele: 12 ezer adott és egyezer kapott dokumentum (együtt 13 ezer, az összesnek hatoda). A többi szereplő: OSZK – négyezer kapott, illetve kétezer adott (összesen: hatezer?), MTA-könyvtárak – hétezer adott és 4,5 ezer kapott, egyéb szakkönyvtárak – kétezer kapott, 6,5 ezer adott. Ha 1998-ban a közkönyvtárak könyvtárközi kölcsönzési „import”-többlete csupán 5 ezer, míg a szakkönyvtárak „export”-többlete 20 ezer egység, akkor még olyan jelentős fogyasztók is voltak, akiket a rendszer nem regisztrált.

2002-ben az 1998-as adatokkal összevethető módon mintegy 210 könyvtár szerepel a statisztikában, s ehhez járul még további 424 „egyéb szak- és munkahelyi könyvtár” (c körről mondtuk a bevezetőben, hogy a csoport összetétele tarkább e megnevezésnél). Vegyük előbb a 210-et, hogy lássuk az 1998-hoz viszonyítható dinamikát. Ekkor 74 ezer dokumentumot küldtek, és 41 ezer doku-

mentumot kaptak (összesen 115 ezer, ez 35 ezerrel, csaknem 50%-kal több a négy év előttinél!). Különösen dinamikus a másoknak szolgáltatott mennyiség növekedése (50-ról 74 ezerre). A csoporton belül ismét a felsőoktatási könyvtárak szerepe domináns: adtak 55 ezret, kaptak 34 ezret, ez együtt 89 ezer (az összesnek több mint háromnegyede!). Ez az eredmény annál meglepőbb, mert még 2000-ben a felsőoktatási könyvtárak adott+kapott dokumentumainak összege 53 ezer volt (pár ezerrel több 1998-nál, 20 ezerrel elmaradva a két év múlva elérttől). 1998 – 2002 között a *felsőoktatási könyvtárak* könyvtárközi kölcsönzési teljesítménye 40 ezerrel 89 ezerre nőtt, több mint *megduplázódott*.

A statisztikai füzetek által 2000-ben bevezetett „egyéb szak- és munkahelyi” könyvtárak (250 intézmény) körében ekkor 29–29 ezer adott és kapott egység szerepel (összesen 58 ezer). Összesen – minden szak- és munkahelyi könyvtár körében – 2000-ben 71 ezer kapott és 83,5 ezer adott (összesen: 154,5 ezer) könyvtárközi kölcsönzési tranzakció állapítható meg. Ebből a nemzeti könyvtár 25 ezerrel részesült (két év előtt négyszerese!). 2002-ben a teljes kör együtt 172 ezer eredményes tranzakciót könyvelt el (2 év alatt 11%-kal nőtt). Ha bontjuk e számot küldöttre és kapottra, kiderül, hogy az adott dokumentumok száma bővült, a kapottaké stagnál.

Ha most összevonnuk a köz- és minden típusú szakkönyvtárak könyvtárközi kölcsönzési adatait, akkor 2002-ben a következő kép tárul elénk.

1. táblázat

Könyvtárközi kölcsönzés 2002-ben

	Adott (ezer)	Kapott (ezer)	Együtt(ezer)	%
Települési könyvtár	30	46	76	31
Egyéb könyvtár	100	71	171	69
Összesen	130	117	247	100

Ezt már akár szép eredménynek is tekinthetjük. Az összes könyvtártípus körében olvasóink igénybevettek kölcsönzéssel 43,4 millió, és helyben használtak további 28,3 millió dokumentumot (együtt csaknem 72 millió): ha erre vetítjük, akkor a negyedmilliós könyvtárközi kölcsönzési eredmény *egyharmad százalékának* felel meg (néhány skandináv országban 3–5% körül mozog).

Nemzeti könyvtár

Bizonyára nem kell különleges indok ahhoz, hogy az ország legnagyobb könyvtárát külön szemügyre vegyük. Valóban érdemi adatok 2000-től szerepelnek róla a statisztikában. Ekkor kiadásai elérték az 1,7 milliárdot, ami az összes regisztrált szak- és települési könyvtárak teljes kiadási összegének (19,4 milliárd: ebből települési – 10,9, szakkönyvtárak – 8,44 milliárd) csaknem 9%-a. 2002-ban az analóg adatok: az OSZK kiadásai közel 2,5 milliárdra, az összes regisztrált szak- és települési könyvtáré összesen közel 28 milliárdra nőttek (települési – 13,6, szakkönyvtárak – 14 milliárd), a nemzeti könyvtár kis híján 9%-os részaránya tehát változat-

lan. Vagyis kis túlzással elmondható, hogy minden hazai könyvtári kiadásból *csaknem egytized* a nemzeti könyvtáré. Az OSZK kiadási kerete – kerekítve – 50%-kal, a településeké pedig 25%-kal nőtt.

A könyvtárosi létszámról közölt adatok – a *teljes munkaidejűre* való átszámításnak köszönhetően – csupán 2002-ben tekinthetők korrektnak. Ekkor a közel hétezer hazai könyvtárosból (3085 a szak- és 3853 a települési könyvtárakban) 450 dolgozott az OSZK-ban, ami közel 6,5%-os arányt jelent. (Egyébként egyetlen hazai intézmény említhető e nagyságrendek közelében: a FSZEK.) Az OSZK 2002-ben 217 ezer könyvtárlátogatót regisztrált, ami 260–270 nyitvatartási nappal számolva napi átlagban nyolcszáz körüli számot eredményez. Tekintve, hogy a nemzeti könyvtár 600–700 olvasói hellyel rendelkezik, elég szerénynek mondható eredmény. Igaz, az egyetemisták nem csekély része 1999 ősze óta nem tudja használni a könyvtárat.

Húsz város

Az alábbi táblázatokban összefoglaljuk a könyvtári szempontból *legjelentősebb* 20 magyar város néhány fontosabb adatát.

2. táblázat

a) Városi könyvtári erőforrások 2002-ben
(összes könyvtártípus)

Város	Népesség (ezer fő)	Könyvtári alapterület (ezer m ²)	Főfoglalkozású (FTE) könyvtáros	Új beszerzés (ezer kötet)	Kiadás (millió Ft)	Beiratkozott olvasó (ezer fő)	Kölcsönzött és helyben használt egységek (ezer db)
Budapest	1812	230	2485	1061	12 301	526	13 086
Debrecen	204	20	295	45	1 132	78	3 291
Miskolc	172	16,5	172	33	474	36	1 715
Szeged	158	16	230	53	799	59	1 751
Pécs	157	18	186	69	835	46	2 305
Győr	127	8,3	109	43	423	32	1 311
Nyíregyháza	112	6,9	92	75 (!)	348	40	1 144
Kecskemét	106	13,6	113	33	377	51	1 051
Székesfehérvár	105	5,2	109	34	334	36	1 144
Szombathely	81	8,3	81	26	209	23	1 218
Tatabánya	72	3,7	51	16	176	18	558
Békéscsaba	67	7,3	61	11	223	21	425
Kaposvár	66	5,4	65	14	243	18	504
Veszprém	62	9,2	78	28	382	28	425

A táblázat folytatódik!

Város	Népesség (ezer fő)	Könyvtári alapterület (ezer m ²)	Főfoglalkozású (FTE) könyvtáros	Új beszerzés (ezer kötet)	Kiadás (millió Ft)	Beiratkozott olvasó (ezer fő)	Kölcsönzött és helyben használt egységek (ezer db)
Zalaegerszeg	60	4,2	69	14	233	20	558
Eger	57	4,0	58	15	223	20	1 006
Sopron	54	3,4	49	12	183	8	387
Szolnok*	77	7,8	82	17	256	25	707
Salgótarján	44	6,6	51	8	272	21	723
Szekszárd	35	2,9	35	9	141	12	575
Összesen:	3628	407,3	4451	1691	18 594	1118	33 184

* Megjegyzés: Szolnok esetében 2001-es adat (a 2002-es füzetben hibás adatok).

b) Arányok

Országos összes	9 893	713,5	6 939	2 498	27 744	2 077	71 670
20 város az országos összesből (%)	36	57	64	68	67	54	46
Budapest a 20 városból	50	56	56	63	66	47	39

Milyen érdekességek derülnek ki ebből? A 20 város könyvtárai a teljes országos könyvtári erőforrásoknak (alapterület, könyvtárosok, új beszerzés, kiadások) nagyobbik felével, egyes esetekben kétharmadával rendelkeznek, míg a használati mutatók (beiratkozott olvasók és igénybe vett dokumentumok) megközelítőleg felével. Ha lenne a nyitvatartási időről adatunk, a kétharmados arány bizonyára még erősebben mutatkozna. Ebből egyebek mellett újabb érv adódik abban a tekintetben, hogy a könyvtárak térségi – ebben az esetben városi – együttműködése további erőfeszítéseket érdemel. Másrészt Budapest dominanciája az összes lényeges erőforrás terén olyan mértékű, hogy egymaga több lehetőséggel rendelkezik, mint a következő 19 város együttvéve (különböző mutatók terén 56–66%-os a főváros aránya). Viszont a használati arányok terén (olvasók: a 20 könyvtárnak 47%-a, kölcsönzés+helyben használat: 39%-a) elmarad tőlük. Az országos összes erőforráson belül lehet egy ilyen – jócskán kerekített – arányt látni:

- egyharmad-kétötöd (33–43%) körül a fővárosban,
- egynegyed (vagy afölött) a következő 19 városban,
- közel egyharmad az összes többi (mintegy 3200) hazai településen.

Ezekkel az arányokkal akár azt is lehetne igazolni, hogy a következő időszakban a kisebb városok és vonzáskörzetük – térségi ellátás! – kerülhetnének a könyvtárpolitikai figyelem előterébe. Célszerű úgy is fejleszteni, hogy országosan a kiadá-

sok meghatározó elemét, a személyi erőforrásokat (munkabér járulékokkal: minden könyvtár szintjén: 51,3%, települési könyvtárak esetében: 56,3%) igyekszünk takarékosan, hatékonyan kezelni. Vagyis olyan fejlesztések szükségesek egy ilyen megközelítésben, melyek az emberi munka megtakarításával járnak.

Összegzés helyett

Jó tudni, hogy a magyar könyvtárak szerencsésen „átvészelték” a rendszerváltozással és egyéb fejleményekkel együtt járó társadalmi–gazdasági–technológiai kihívások zömét. Most többszörös feladat áll még előttünk: egyrészt megértetni a fenntartókkal – főként a kulturális kormányzattal, továbbá az önkormányzati és oktatási (közoktatási intézményi, egyetemi) fenntartókkal –, hogy főbb prioritásaik megvalósításában a könyvtár elsőrangú partnerük. Másrészt fokozni saját erőfeszítéseinket a szakma szervezettségének, teljesítményekkel mérhető hatékonyságának emelése terén. Meggyőződésem ugyanis, hogy a könyvtárosság csak most érkezett el létének eddigi legnagyobb „megpróbáltatásához”: eddigi gyűjteménycentrikus vonzalmait ki kell egészítenie a leghatékonyabb – mindenki számára bármikor és bárhol könnyen elérhető, sőt személyre szabott – szolgáltatásokkal. (Érdemes e gondolatok kibontása érdekében tanulmányozni az OCLC legújabb anyagát a szakmai környezet PEST-analíziséről, lásd URL: <http://www.oclc.org/membership/escan/default.htm>).

Külföldi adatok

A brit könyvtári statisztika a 2001–2002-es évre (URL: <http://info.lut.ac.uk/departments/dils/lisu/list03/gen03.html>) – kerekítve – 5500 könyvtári szolgáltatóhelyet regisztrált (ebből 4600 a közkönyvtár). A teljes kiadás meghaladta az 1,5 milliárd fontot (egy lakosra számítva 25 font), s összesen csaknem 40 ezer könyvtári dolgozó látta el az olvasókat. Közülük 26 ezer a közkönyvtárakban, ahol 34 millió olvasó igényeit elégítik ki, egyebek mellett 410 millió kölcsönzést teljesítve (7 db/lakos), és 12,5 millió új beszerzést (1 db/5 lakos) véve állományba (mely elérte a 116 milliós nagyságrendet). Minden állományegységre átlagban 3,5 kölcsönzés jutott. A brit könyvtárakban összesen több mint 60 ezer számítógép van (a nemzeti könyvtárak nélkül!), átlagban 1 gép/ezer lakos. Ebből 23 ezer a közkönyvtárakban és 39 ezer a felsőoktatásiakban.

A francia közkönyvtárügy közel háromezer intézmény számlál (G. Gabriel: *Die öffentlichen Bibliotheks Frankreichs. = Bibliotheksdienst 2003. 5. 577–583. p.*). E könyvtárak a lendületes bővítésnek köszönhetően tíz év alatt 1,3 millióról (2000-re) 2 millió m²-re növelték alapterületüket (átlagosan egy könyvtár 666 m²) – e fejlesztés elsősorban a központi városi könyvtárakat érte el (70%-os növekedés 10 év alatt). Így nőtt az olvasóhelyek száma is, összesen 156 ezerre, azaz ezer lakosra már 4,2 hely jut. Valamelyest csökkent a bibliobuszok száma, de így is közel 11 millió lakos ellátása hárul a 163 járműre. Ehhez tudni kell, hogy a 62 milliós ország települései közel kétharmadának van csak saját könyvtára. A bérjellelű kiadások elérték

a 3,7 milliárd frankot, a gyarapítás értéke pedig meghaladta a 600 milliót (6:1 arány, rosszabb, mint a mi 4,5:1 arányunk). A közel 110 milliós állományt 6,6 millió olvasó használta, a teljes kölcsönzés elérte a 190 milliót (már 15% feletti az av-dokumentumok aránya). 20 ezer ember dolgozott közkönyvtárban (kétezer lakosonként egy; nálunk kb. 2,5 ezerre jut egy). A könyvtárak átlagos heti nyitvatartási ideje 19 óra, alig változott. Csak hétezer számítógép volt közkönyvtárban (átlagban minden harmadikban).

A *finn* közkönyvtári hálózat – az 5,15 milliós lakosság szolgálatában – 436 önálló könyvtárból (kb. 12 ezer lakosra jut egy), további 400 fiókkönyvtárból és 200 (!) bibliobuszból áll. A lakosságnak csaknem 80%-a használ közkönyvtárat (*URL: <http://www.ifla.org/VII/s8/annual/cr01-fi.pdf>*). 2000-ben 1,9 millió új állományegységet szereztek be (átlagban 2,7 lakosra egyet!), az állomány elérte a 41 milliós nagyságrendet. Minden lakosra átlag 12 könyvtárlátogatás és 20 kölcsönzött kötet jut (éves szinten ez 100 millió feletti számot eredményez). A könyvtárak 99%-a automatizált munkafolyamatokat végez. 4200 munkatárs látja el a könyvtári feladatokat (1200 lakosra jut egy). 2000-ben a közkönyvtárak közel 210 millió euróval gazdálkodtak (40 euró lakosonként – nálunk ennek hetede), ebből központi kormányzati támogatás csaknem 80 millió (építkezés, bibliobusz vásárlása esetén 20–50% támogatás, számítógépes rendszerfejlesztés stb.).

A *dán* közkönyvtárak 5,35 millió lakost látnak el: a 800 közkönyvtár éves összkiadása 2001-ben elérte a 300 millió dollárt, fejenként (lakosonként) 56 USD. Nagy a szóródás: 10–110 dollár közt a különböző településeken. Egy lakosra közel 14 kötet kölcsönzést teljesítenek. A köz- és tudományos könyvtárak – összesen 650 intézmény – közös országos webalapú központi katalógusa (a dán „MOKKA”) 8 millió rekordot tartalmaz. A kéttucat legnagyobb tudományos könyvtár 30 milliós állományából 5,3 millió egységet kölcsönöz, és 750 ezer (!) könyvtárközi kölcsönzést teljesít. Ezen intézmények kiadásai elérik a 75 millió dolláros szintet, ennek ötöde jut állománygyarapításra.

Sonnevend Péter

A kistelepülési könyvtárak helyismereti gyűjteményeinek kialakítása

Mi indokolja a tárgykör napirendre tűzését?

Több, egymást erősítő, szervesen egybefonódó okot is megemlíthetünk. Mindenekelőtt a *jogi* kényszert. Az 1997. évi CXL. törvénynek a nyilvános könyvtári ellátásról szóló része, közelebbről a 65. § (2) bekezdése ugyanis kimondja, hogy a községi (és természetesen a városi, megyei) könyvtár egyik alapfeladata, hogy „helyismereti információkat és dokumentumokat gyűjt”. Ez a kitétel magában foglalja annak feltételezését, ha úgy tetszik, követelményét is, hogy a szóban forgó dokumentumokat, információkat megfelelően kezeli, feltárja és a használók rendelkezésére bocsátja. Ha tehát egy település önkormányzata nyilvános könyvtárat tart fenn, gondoskodnia kell a helyismereti szolgáltatásról is. Ez lényegi kritérium, egyike azoknak, amelyeknek megléte kötelező; más oldalról nézve: egyik feltétele a kisközségek többségénél nélkülözhetetlen közvetlen vagy közvetett állami támogatásnak.

A jogszabályi rendelkezés háttérében egy nagyon fontos *elvi* állásfoglalás húzódik meg. Nevezetesen az IFLA (a Könyvtáros-egyesületek Nemzetközi Szövetsége) 1985-ös irányelveinek ez a mondata: „Minden közművelődési könyvtár egyben tudományos könyvtár és információs központ is a saját székhelyére vonatkozó témákban.” Kissé bővebben kifejtve: a helyismereti információk és dokumentumok gyűjtése, feldolgozása és közreadása szorosan kötődik egy adott helyhez, ennél fogva ott végezhető el a leghatékonyabban, és mivel a lokális dokumentumok zöme forrásértékű, e tevékenység számos eleme tudományos jelleget ad a könyvtáraknak, tehát a kistelepülések könyvtárainak is. A helyismereti információk társadalmi szerepe sokrétű, de három funkció okvetlenül kiemelendő:

- tudományos: a helytörténeti és a jelenre irányuló regionális vizsgálódások forrása, segédeszköze, közvetítője;
- közéleti–gyakorlati: az adott hely gazdasági, közigazgatási, környezetvédelmi, oktatási stb. feladatainak megoldását mozdítja elő;
- érzelmi–értelmi: hozzájárul a lokálpatriotizmus érzésének és tudatának kialakulásához, elmélyítéséhez, ezáltal kiindulópontja a patriotizmusnak, a hazafiságnak.

Régóta tapasztalt *gyakorlati* tény, hogy a helyismereti információk iránti igények, kérések széles körben, rendkívül differenciáltan jelentkeznek a könyvtárakban, mégpedig *minden* könyvtárban (voltaképpen ez a felismerés tükröződik az idézett törvény passzusában). A helyismereti gyűjtő, feltáró és tájékoztató munka hasznos, a település (átételelesen az ország, a nemzet) előrehaladását segítő *szolgáltatás*, szolgálat. Ennek tudata felemelő érzés lehet számunkra, biztatást, ösztönzést, önbé-

csülést adhat a helyismereti tevékenységgel foglalkozó könyvtárosnak. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás küszöbén, a globalizáció minket is elérő áramlatában különös jelentőséget kap ez a szolgáltatási ág: a lokális értékek megőrzését, a lokális és nemzeti identitás ébrentartását is elősegítheti.

Noha ezek a jogi, elvi és gyakorlati érvek korábbról ismertek, és egyaránt sürgetően hatnak, az eddig lefolytatott szakfelülegeleti vizsgálatok egyértelműen bizonyítják, hogy a kisebb nyilvános könyvtárakban – néhány örvendetes kivételtől eltekintve – e téren koránt sincs minden rendben: feltűnően sok a bizonytalanság, a hézag. A más munkaterületeket is érzékenyen érintő problémák (a gyakori személycserék, a könyvtárosok szakképzettségének súlyos hiányosságai, a pénzhány stb.) mellett ennek jól ismert történeti okai vannak. A hazai helyismereti tevékenység a megyei könyvtárak (megyéenkénti) centrális szerepvállalásával fejlődött ki, és később is, tudatosan a hetvenes évek elejétől–közepétől csak a városi (és amíg voltak, a járási) könyvtárak ilyen irányú feladatait hangsúlyoztuk, bár néhány nagyközségi könyvtár önszántából csatlakozott a folyamathoz. Ugyanakkor a kisközségekről megfeledkeztünk, vagy legalábbis nem fordítottunk rájuk kellő figyelmet, annak ellenére, hogy már az ötvenes évek közepén akadtak, akik az akkori szakfolyóirat hasábjain szorgalmazták a falvak helyismereti gyűjtőmunkáját. Most, amikor a törvény előírása nyomán a kisközségek könyvtárai ismét a könyvtár-politikai és a szakmai érdeklődés homlokterébe kerülnek, szükségessé vált, hogy ezt a kérdést is szemügyre vegyük, töprengjünk megoldásán. Mindeközben nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a kilencvenes évek előnyös technikai, szemléleti változásai a kis könyvtárakban egyelőre alig érezhetőek, és ebből, valamint a pénzügyi, személyi ellátottság elégtelenségéből következően még nem érelődtek meg a történeti hátrány leküzdésének feltételei.

S itt kell válaszolnom arra a felvetődő kérdésre: mit értek a címben jelzett *kistélepülési könyvtár* kifejezésen. Annak tudatában, hogy a válasz vitathatóan leegyszerűsített, mégis kísérletet tettem valamiféle körülhatárolásra. Elsősorban azokra a könyvtárakra gondolok, ahol csak egy teljes állású vagy részmunkaidős könyvtári alkalmazott dolgozik (ritkábban felsőfokú, gyakrabban könyvtáros-asszisztensi szakképesítéssel, és bizony, nemegyszer szakképesítés nélkül). Ajánlásaim azonban – reményem szerint – a nagyobb, de még e szolgáltatási ág megszervezésének elején tartó községi könyvtárakban is mérlegelhetők, hasznosíthatók lesznek. Szükséges közbevetni, hogy a kettős funkciójú – tehát települési és iskolai feladatokat ellátó – könyvtárak helyismereti tevékenysége is összetettebb, de most csak a települési ellátással összefüggő teendőkre kívánok részletesebben kitérni. Úgy vélem, súlyos hiba lenne, ha elfelejtenénk, hogy sok-sok olyan kisközség is van, ahol egyáltalán nincs könyvtár. Ezek információellátása, ezen belül a lokális információk, dokumentumok ottani gyűjtése, kezelése, szolgáltatása külön téma. (Legutóbb a 3K 2002. évi 6. számában közzétett *A helyismereti együttműködés irányvai* című előadásom végén próbálkoztam néhány idea szavakba foglalásával.)

Milyen legyen a helyismereti gyűjtemény?

Minden nyilvános könyvtár számára kötelező a gyűjtőköri szabályzat. Első lépés tehát: ebben rögzíteni, hogy milyen lokális információhordozókat akar gyűjteni.

Vagyis nem elég annyit megjegyezni: „helyismereti dokumentumok”. Át-, illetve újra kell gondolni, *konkrétan* mit takar ez a kifejezés; a gondolkodás végeredménye akár külön fejezetben vagy függelékben is megfogalmazható.

Miután a helyismereti gyűjtésnek időbeli és tematikai (tartalmi) határai nem szabhatók, és a kistelepülések esetében (egy-két kivételtől eltekintve) a földrajzi körülhatárolás sem okozhat gondot, elsősorban a dokumentumféleségek megjelenésére kell törekedni, és azokon belül a főbb csoportokat szükséges megállapítani. Bár – mint említettem – kronológiai korlátok elvileg nem állíthatók, gyakorlati megfontolásokból célszerű az egyidejűleg keletkezett, vagyis kurrens dokumentumok beszerzésére koncentrálni. A visszamenőleges (retrospektív) gyarapításról sem szabad lemondani, de számolni kell az elénk tornyosuló akadályokkal (beszerzési nehézségek, anyagiak hiánya stb.). Mellesleg, ha a kurrens dokumentumokra következetesen odafigyelünk és igyekszünk hézagmentesen megszerezni, idővel szép kis gyűjtemény állhat össze.

Mindenekelőtt az adott településről és közvetlen környékéről tartalmi információkat közlő dokumentumok – szakkifejezéssel: *helyi tartalmú dokumentumok* – gyarapítása indokolt. Akár a település múltjáról, akár a jelenéről, akár természeti viszonyairól, akár intézményeiről stb. szóljanak azok. Érdemes számba venni azokat a jeles személyeket, személyiségeket, akik a helyhez kötődnek, és a rájuk, illetve a helyi kapcsolatokra vonatkozó információkat hordozó dokumentumokat is megszerezni. Ha a településen működött vagy működik nyomda, netán kiadó (manapság ez is előfordulhat), szóba jöhet a helyi kiadványok vagy nyomtatványok gyűjtése. Ha a könyvtáros ideje, energiája engedi, a helyi szerzők munkáira szintén odafigyelhet.

Nehéz lenne felsorolni azokat a dokumentumféleségeket, amelyek egy kis-könyvtár helyismereti gyűjteményébe bekerülhetnek, ezen felül rengeteg a helyi eltérés, sajátosság. Ezért csak néhány jellegzetesebb, gyakrabban előforduló típust, csoportot emelek ki.

A tapasztalatok és a felmérések szerint a használók érdeklődése leginkább a *könyvekre* irányul. Az általános iskolai tanulók, a középiskolás diákok, az egyetemi–főiskolai hallgatók, a pedagógusok, a közigazgatási szakemberek, a helytörténeti kutatók, a turisták, a spontán érdeklődők stb. elsősorban a könyvekben található információkat keresik, leggyakrabban ezekből kívánnak tájékozódni. Ily módon az állományépítés során ez az információhordozó mindenképpen előnyt élvez. Az olvasók főleg az alábbi kiadványokat forgatják:

- a község múltjáról megjelent helytörténeti összefoglalásokat, monografikus feldolgozásokat;
- a község (és közvetlen környéke) földrajzáról, természeti viszonyairól, jelenéről napvilágot látott könyveket, füzeteket, a helyi kalendáriumokat, telefonkönyveket, címtárakat, térképeket;
- a községben élt, élő vagy a településhez kötődő jeles személyiségek életrajzait (önálló kiadványként), netán az ő könyveiket;
- azokat a megyeismertető, megyetörténeti vagy arról a tájegységről, ahová a község tartozik, szóló összefoglalásokat, amelyekben részletesebb információk olvashatók a településről (pl. a megyei kézikönyvek sorozatának megfelelő kötete, az ugyancsak a Ceba Kiadó által gondozott kistérségi sorozat adott darabja, régebbiről a Borovszky-féle megyemonográfiák stb.);

- olyan, ún. országos kiadványokat, amelyekben egybefüggő közlemények, részletek találhatók a településről.

Kiemelt figyelmet igényel a településen megjelenő *újság*. Ha volt (voltak), a korábbi lap(ok) megszerzése is megcélozható, mikrofilmen viszont csak akkor vegyék meg, ha leolvasó készülék is van. Néhol nemcsak községi újság, hanem iskolai vagy más intézményi, vállalati lap is megjelenhet – ez (ezek) is a községi könyvtár állományába tartozik (tartoznak). Visszamenőleg leginkább a közelmúlt termelőszövetkezeti újságjainak beszerzésére van esély.

A helyi *aprónyomatványok* (meghívók, plakátok, hirdetések, szórólapok, prospektusok stb.) az cseményekkel egyidejűleg keletkezett, tehát komoly forrásértékkel bíró dokumentumok, ezért gyűjtésük elengedhetetlen. Ráadásul a kurrens példányok beszerzése nem okozhat nagyobb gondot, hiszen a személyes ismeretség révén egy-cgy kistelepülésen ezekhez nyilván hozzá lehet jutni. A korábbi nyomtatványok zöme időközben elkallódott, így ezek gyűjtése esetleges, véletlenszerű.

A szaknyelven félig-publikált anyagoknak (vagy szürke irodalomnak) nevezett *testületi* dokumentumok megőrzése szintén fontos és hálás feladat. Az önkormányzatok törvény szabta kötelessége testületi ülés előtt az előterjesztéseket nyilvánosságra hozni; ennek leghelyesebb módja, ha a könyvtárban helyezik el, ahol aztán az ülés után ott maradhat. Ezek gyűjtése azért is lényeges, mert jelentékeny hányaduk nem kerül levéltárba, tehát idővel a könyvtár lesz az egyetlen hely, ahol a kutatók rendelkezésére állhatnak.

A helyi tartalmú *szakdolgozatok*, pályázati munkák is részei lehetnek az állománynak. A leveles kéziratok gyűjtése általában nem ajánlott, de ha ajándékba vagy hagyatékából mégis kap a könyvtár, őrzésük, kezelésük különös törődést igényel.

A településen keletkezett állóképek, hangfelvételek, videofelvételek – együtt: *audiovizuális dokumentumok* – szintén helyet kaphatnak a helyismereti gyűjteményben. Netán a könyvtárban is készülhetnek ilyenek (pl. a fotószakkörben), illetve a könyvtáros készíthet av-dokumentumokat. Sajátos eset a helyi televízió vagy rádió műsorainak átvétele. Természetesen máshol közzétett hanglemezek, hangszalagok, videokazetták, állóképek (képes levelezőlapok, fotók, grafikák stb.) is megszerezhetők, pl. a helyi népzenei együttes felvételei, a településről készült videofilm, a posta által forgalmazott képes levelezőlapok.

Külön említendő a településről és közvetlen környékéről a gyűjteményes kötetekben és folyóiratokban napvilágot látott tanulmányok és egyéb *közlemények*, valamint a nem helyi újságokban (heti- és napilapokban) megjelent *cikkek*. Elsősorban a megyei napi- és hetilapokra, folyóiratokra lehet gondolni. Optimális az lenne, ha a kistelepülések könyvtáraiba járna a megyei napilap. Őrzése viszont nem indokolt, ezért a helyi tartalmú cikkek selejtezés előtt kivágandók a számokból. Ha az említett periodikumok nem elérhetők a könyvtárban, a helyi tartalmú közlemények fénymásolatban szerezhetők be, akárcsak a gyűjteményes kötetek tanulmányai. Jó példa erre, amikor könyvtárközi kölcsönzéssel kérnek lokális fénymásolatokat, és igyekeznek megtartani.

A *másolat* mint az eredeti dokumentumot helyettesítő forma a nagyobb könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben is fontos szerepet kap. Leggyakrabban az

imént említett fénymásolatok, ritkábban a hangzó- és videoanyagok, még ritkábban (hiszen leolvasó készülék csak elvétve van a kistelepüléseken) a mikrofilmek és újabbban a digitális változatok.

A jövő – szeretnénk hinni –, néhol már a jelen lehetősége a számítógépes *adathordozók*, az elektronikus vagy digitális dokumentumok (DVD-k, CD-ROM-ok, hálózaton olvasható információk: adatbázisok, weblapok stb.), jelenléte a kistelepülések könyvtáraiban Véleményem szerint az igazi megoldást ez jelenti, az információáramlás egyetemes folyamatába igazán így kapcsolódhatnak be a kistelepülési könyvtárak, így realizálható az információszolgáltatásban a sokat emlegetett esélyegyenlőség, így teljesíthetők azok az elvárások, amelyekről az elején szóltam.

A felvázoltak egy optimális helyismereti gyűjtemény dokumentumtípusainak képét rajzolják ki. Sok és sokféle a teendő, de ez senkit se riasszon el. Mindenütt – a megyei és a városi könyvtárakban is – úgy kezdték, hogy a kevésből vagy éppen a semmiből indultak ki, és lassan, folyamatos, szívós munkával építkeztek, lépésről lépésre haladtak. S közben jöttek az eredmények, gyarapodott az állomány, bővült használata. Tehát legyen meg a hitünk: érdemes dolgozni. A közismert népi szólás parafrázisával élve: a kitartás, a türelem rózsát, vagyis ez esetben igazi helyismereti gyűjteményt terem, terem.

Mi a teendő a gyűjteménnyel?

A mostani terjedelmi keretek nem engedik meg, hogy a helyismereti gyűjteménnyel kapcsolatos egyéb feladatokról – akár csak vázlatosan is – szóljunk, ezért mindössze néhány dolgot ragadok ki. (A kistelepülések könyvtáraiban egyébként jó segédlet lehet a Könyvtári Intézet kiadásában, Az iskolarendszeren kívüli könyvtári szakképzés füzetei sorozatban napvilágot látott *A helyismereti munka alapjai* című rövid áttekintésem.)

A helyismereti dokumentumokat célszerű elkülönítetten kezelni. Ezt indokolja a különleges tartalmi és könyvészeti érték, a fokozott védelem lehetősége, a mindenkori hozzáférhetőség, jóval könnyebb és egyszerűbb a könyvtári órák tartása stb.

A lokális információhordozók kezelése alapvetően ugyanúgy történik, mint a többi könyvtári anyagé: nyilvántartásba vétel, jelzetelés stb. Gyakori szokás a hazai könyvtárakban is, hogy a jelzetben utalnak a helyi kötődésre: pl. betűjellel, a település nevének rövidítésével vagy – kurta neveknél – teljes kiírásával. A könyvek és a velük együtt kezelendő bekötött kéziratok feltárása történhet együtt a többivel, de a kartonokon vagy – ahol már van – a rekordokban feltétlenül tüntessék fel, hogy helyismereti műről van szó. (Az állomány csekély száma nemigen teszi szükségessé külön helyismereti könyvkatalógus építését.) Az újságok, folyóiratok tárolása általában betűrendben történik. A cikkek, képek, aprónyomtatványok, félig-publikált anyagok stb. elrendezését úgy oldják meg, hogy a visszakereshetőség biztosítva legyen; jól bevált a mappázás vagy a borítékolás.

A helyismereti anyag prezensz jellegű, azaz csak helyben használható. Ha egy helyi tartalmú könyvből két vagy három példányt is sikerült beszerezni, a duplumok kölcsönözhetőek. Adott esetben az egyedi példányok kölcsönzése is megengedhető, de fokozott óvatossággal, hiszen kivételes értéket veszélyeztet.

Mit segíthet a megyei könyvtár?

Területi feladataiból fakadóan a megyei könyvtár a helyismereti tevékenységben is módszertani segítséget nyújt a megye önkormányzati könyvtárainak, így a kisközségek intézményeinek is. Korábban is ezt tették, és az egyszemélyes vagy rész munkaidős kisteleplülési könyvtárak jövőben sem tudnak megbirkózni a lokális információszolgáltatás feladataival a megyei könyvtárak közreműködése nélkül.

Erre nézve kizárólag a gyűjtésre, gyarapításra, vagyis a gyűjteményszervezésre vagy állományépítésre korlátozva a mondandót, csupán néhány szempontra szeretnék utalni.

- A megyei könyvtár minél teljesebb helyismereti állományával a megye könyvtárai számára is építi a helyismereti dokumentumbázist: köteles példányok, komoly erőfeszítések a hiányok pótlására, tájékoztatás a friss gyarapodásról stb. – ez leggyorsabban számítógépen történhet, történhetne meg.
- Segítséget nyújt, nyújthat a gyarapításban: közvetítés, közvetlen vásárlás, közös beszerzés (főleg az ellátó rendszeren keresztül), fölös példányok átengedése (könyvek, periodikumok stb.), másolatok készítése, kivágatok ajándékozása stb. Ugyanakkor nem lebecsülendő a vizontszolgáltatás: a városi, községi, így a kisközségi könyvtárak is segíthetnek a kötelespéldány-szolgáltatás hézagainak eltüntetésében – főleg személyi kapcsolataik révén.
- A szakfelüyeleti vizsgálatok kérdőívei, jegyzőkönyvi ajánlásai erre a szolgáltatási ágra is ráirányíthatják a fenntartók, a könyvtári alkalmazottak figyelmét, hangsúlyozhatják a lokális dokumentumok gyűjtésének, a helyi információk közvetítésének társadalmi jelentőségét.
- Kivételes lehetőségeket ígér a számítógépes hálózatok kiterjesztése. Ez elengedhetetlen feltétele, hogy a kisközségek ne maradjanak le, ne szakadjanak le az információs szupersztrádán.

Bényei Miklós

On-line cikkrepertórium a Széchenyi István Egyetem Könyvtárában

2002 tavaszán, szinte az egyetemmé válással egy időben elkezdtuk feldolgozni oktatóink folyóiratokban, tudományos lapokban megjelent 2002. évi, kurrens publikációit. A magas szintű tudományos munkában nélkülözhetetlen lett olvasóink számára a tudományos folyóiratokban és a szaklapokban megjelenő ismeret. Szükségessé vált azért is, mert a könyvek, CD-k, szakdolgozatok, szabványok, tanulmányok mellett a könyvtár használói (oktatók, hallgatók stb.) igényelték a tudományos folyóiratok és a szaklapok feldolgozott cikkeit, mint kurrens információforrásokat. Nem beszélve arról, hogy 2002-től az MNB Időszaki Kiadványok Repertórium

problémákkal küszködött, aminek következménye a repertórium 2002. évi szüneteltetése lett.

Első lépésben csak oktatóink írásait dolgozzuk fel, de tervezzük a tudományos lapok teljes körű analitikus feltárását. A feltárás ALEPH számítógépes rendszerben történik.

A feldolgozás fázisai

1. A feldolgozandó folyóiratok körének meghatározása.
2. A publikáció szerzőinek névsorát meghatároztuk.
3. ALEPH katalogizálási modulban „Cikkek, publikációk” adatbázis létrehozása.
4. 2002. évi kurrens folyóiratcikkek feldolgozása autopszia elvén.
5. Publikációs listák segítségével a retrospektív anyag feldolgozása.
6. 2003-ban folytatódott a kurrens és retrospektív anyag feldolgozása, segítség a MATARKA cikkadatbázistól.
7. A jövőben egyes tudományos folyóiratok visszamenőleges feldolgozását, a cikkadatbázis más, új szerzőkkel való feltöltését tervezzük, valamint külföldi folyóiratcikkek feldolgozását.

1. A feldolgozandó folyóiratok körének meghatározása

Elsősorban a tudományos folyóiratokat dolgozzuk fel. Tartalmuk szerint tág gyűjtőkörből válogathatunk, hiszen egyetemünk szervezeti egységeit lefedi e gyűjtemény: jogász, közgazdász, építő- és építésmérnök, villamosmérnök, informatikus, környezet- és településmérnök, szociális munkás, diplomás ápoló, műszaki tanár, gépésmérnök és még sorolhatnám a szakirányokat. Az egyetemünkön működő szervezeti egység számára beszerezzük a bázisfolyóiratokat. 200 magyar folyóiratot dolgozunk fel. A tudományos folyóiratok mellett a szakfolyóiratokat válogatva tárjuk fel.

2. A publikáció szerzőinek névsorát meghatároztuk

A szerzők felvételénél oly szempontokat vettünk figyelembe, hogy az olvasók milyen témakörben kutakodnak, illetve nagyon régi, elavult információ ne kerüljön be az adatbázisba.

A mindenkori ténylegesen nálunk tanító professzorok munkái mindig megjelennek az on-line katalógusban, a nyugállományba vonult professzorok munkái aktív korukig feldolgozásra kerülnek, attól kezdve válogatva.

Itt kérdés volt, hány évre visszamenően dolgozzuk fel a szerzők cikkeit. Ezt természetesen tudományáganként más és más jelentőséggel bír (pl. a társadalomtudomány tanulmányozása, bármennyire régi korra megyünk vissza, információirtalommal bír; a számítástechnika pár év múlva elavul).

Szerzőink névsorának kialakításánál azt is meg kellett határozni, hogy felvegyük-e oktatóink retrospektív cikkeit, aminek tartalma évekig meghatározta intézményünk tudományos munkáját. (Intézményünk kutatási iránya 1974-től, működésének kezdetétől nagy változáson ment keresztül; műszaki főiskolából sokrétű képzési lehetőségeket kínáló egyetemmé vált.)

3. ALEPH katalogizálási modulban „Cikkek, publikációk” adatbázis létrehozása

ALEPH integrált könyvtári számítógépes rendszerben, HUNMARC formátumban dolgozzuk fel a cikkeket. Első teendők az volt, hogy bázis kódot választottunk: 66 lett a cikkbibliográfia. Majd létrehoztuk PC-n a cikkbibliográfia munkarekordot. A munkarekord létrehozásánál figyelembe vettük az analitikus leírás szabályait és az olvasóink keresési szempontjait, valamint a könyvtárunkban kialakított bibliográfiai leírás szabályait. Tehát a következőképpen alakítottuk ki a „Cikkek, publikációk” adatbázist HUNMARC-ban, mezőkódos változatban:

040	a SZF b HUN
0411	a huneng
10010	a Rechnitzer j János
24510	a Eurorégió vázlatok a Magyar-Osztrák-Szlovák határ menti térségekben b Sketches for a Potential Euro-region in the Hungarian-Austrian-Slovakian Border Area c Rechnitzer János
593	a Angol nyelvű összefoglalóval
653	a Területfejlesztés, régiók
653	a Hármashatár
653	a Eurorégiók
653	a Gazdaságpolitika
653	a Győr-Moson-Sopron megye
653	a Regionális politika, EU
7730	t Tér és társadalom g 1997. 2.sz. p.29-54.
852	a F 1840
BAS	a 66

4. 2002. évi kurrens folyóiratcikkek feldolgozása autopszia elvén

Mivel két kolléga foglalkozik könyvtárunkban a cikkbibliográfiai adatbázis építésével, felosztottuk egymás között a folyóiratokat témakörönként. Ennek hasznát abban láttuk, hogy egyrészt mindenkinek vannak szakterületek, amelyek érdeklődési köréhez, tudásához közelebb állnak, ez segíti a feltárást, tárgyszavazást. Másrészt a szerzők nevének folyóiratokban való megtalálása miatt is jobb, mert könnyebben megjegyezhető kb. 100-100 név, mint a teljes szerzői névsor.

Miután ez kialakult, a kurrens folyóiratok egyes számait az adatbázisban való érkeztetés után kézbe véve (autopszia elvén) feldolgozzuk. Így kiküszöböljük azt, hogy esetlegesen a forrásadatokat elírjuk (pl. a cikk oldalszáma, a folyóirat évfolyama). Ezt meg tudjuk tenni a könyvtárunkban meglévő folyóiratoknál. Ettől akkor térünk el, amikor könyvtárunkban nem lévő, publikációs listákról leszedett anyagot dolgozunk fel. Gyakorlati tapasztalat, hogy a forrásanyag kiadására vonatkozó adatokat nem mindig pontosan adják meg, tehát óvatosan kezeljük, ezért utána nézünk, ha lehetséges.

5. Publikációs listák segítségével a retrospektív anyag feldolgozása

Miután a kurrens anyaggal naprakészen elkészültünk, elkezdtük visszamenőlegesen a cikkek feldolgozását. Ebben oktatóink papíralapú publikációs listái, honlapunkról on-line elérhető publikációs jegyzék, valamint a Miskolci Egyetem Könyvtárának MATARKA adatbázisa volt a segítségünkre. Mivel oktatóinknak kötelező készíteni publikációs listákat, és leadni az egyetem Tudományos szervezési Osztályára, e jegyzékekhez jutottunk hozzá és ebből dolgozhattunk. A másik segédanyagnak

az egyetemünk honlapján on-line található tanszéki oktatói publikációs anyagot át-
emeltük az internetről a „Cikkek, publikációk” adatbázisunkba. E forrásoknál meg-
jegyzem, gyakorlati tapasztalat, hogy pontosságukban nem lehet tökéletesen meg-
bízni. Tehát ez esetben is a forrás ismeretében levesszük a polcról a kérdéses folyó-
iratot, és ennek alapján dolgozzuk fel. Ha a folyóirat, ami szerepel a publikációs
jegyzéken, nem található meg könyvtárunkban, annak cikkét is áttemeljük adatbázi-
sunkba, de a bibliográfiai leírás megjegyzés mezőjében teszünk erre utalást.

6. 2003-ban folytatódott a kurrens és retrospektív anyag feldolgozása, segítség a MATARKA cikkadatbázistól

2003. évben, miután hiába vártuk az MNB Folyóiratok Repertórium megújulá-
sát, más forrás után néztünk az interneten. A visszamenőleges feldolgozás meg-
gyorsítása érdekében az internetről más adatbázisokat hívtunk segítségül. Így az
egyik leghatékonyabbra is rátaláltunk, a Miskolci Egyetemi Könyvtár és Múzeum
MATARKA adatbázisára, amelyből legalább 200 folyóiratcikket áttemeltünk. Az
áttemelést két lépésben tettük meg, mivel nem volt lehetőség közvetlen áttemelésre.
Először a számunkra releváns információkat áttemeltük egy e célra kialakított Excel-
táblázatba; majd ebből emeltük át a HUNMARC cikkadatbázisba. Természetesen
átalakítást igényelt az ily módon átvett anyag. Az áttemelés így is könnyítette mun-
kánkat, mert kiküszöböltük a néha túl hosszú címek leírásában lévő hibalehetősé-
get. Plusz információkkal láttuk el a leírást, hozzáírtuk a megfelelő mezőbe a tárgy-
szavakat. Szabad tárgyszavas osztályozást alkalmazunk a katalogizálásban, mindig
listából emeljük át, és ha specifikus témával foglalkozik a cikk, szűkített, új, speci-
fikus tárgyszót alkotunk.

7. A jövőben egyes tudományos folyóiratok visszamenőleges feldolgozását, a cikkadatbázis más, új szerzőkkel való feltöltését tervezzük, valamint külföldi folyóiratcikkek feldolgozását

Az itt felsoroltak közül 2004. évre tervezzük, hogy a folyóiratból elindulva, a
teljes állományunkban lévő anyagot (retrospektív állomány) feldolgozzuk folyóira-
tonként. Persze tudományáganként változóan: korábban említett társadalomtudo-
mány-számítástechnika példája szerint.

A nem egyetemünkön tanító, de a tudományág illusztris szerzői cikkeinek fel-
dolgozását 2005-re, a könyvtárunkba járó külföldi folyóiratcikkek feldolgozását
pedig az azt követő évekre tervezzük.

Utószó

Reményeink szerint a szakma megoldást talál a teljes nemzeti cikcrepertórium
megvalósítására. Berke Barnabásné és társai eredményt érnek el ezúttal is. Szívesen
hozzájárulnánk e munkához, hacsak az eddigi eredményekkel is, hiszen közel 1000
rekorddal rendelkezik adatbázisunk. Ez kereshető vagy letölthető könyvtárunk hon-
lapjáról: <http://lib.sze.hu> és egyetemünk honlapjáról is: www.sze.hu.

Lencséné Bogár Anikó

Tudásalapú társadalom – információs műveltség

Az infokommunikációs technikák és az információs műveltség oktatási szempontból

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum 2003. október 16–17-én rendezett konferenciát a fenti címmel Könyves Kálmán körüli székházában. A téma-választást indokolta, hogy a tudásalapú társadalom természeténél fogva legfontosabb feladatai közé sorolja az oktatást, a kutatást és a továbbképzés szükségességét, valamint azok gyakorlati alkalmazását. Az információs és kommunikációs technológia készségszintű ismerete alapvető fontosságú bármely szellemi tevékenység szempontjából, és előfeltétele a folyamatos, egész életen át tartó tanulásnak is. A közoktatás és felsőoktatás területén kialakult új ismeretkör, az információs műveltség bizonyos mértékig magában foglalja a technológia ismeretét is, de a középpontban az emberi tudás és annak felhasználása áll. Az információs műveltség átadása új feladatokat ró az oktatás egészére. Valamennyi oktatott ismeretkörnek részét kell képeznie, de meghatározott anyagrészek önálló stúdiumként is tanítandók. Erre fel kell készíteni a pedagógusjelölteket, a pedagógusokat és az iskolai könyvtárosokat is. A könyvtárostanárok szerepe kulcsfontosságú, mert helyzetükből adódóan ismereteiket az iskolában szélesebb célközönségnek tudják továbbadni.

A konferencia célja az volt, hogy nemzetközi kitekintést adjon arról: a tudásalapú társadalom igényei által létrehívott új műveltségi területek, tanítási és tanulási módszerek hogyan épültek be az oktatásba. Megismertette a résztvevőket különböző külföldi oktatási programokkal, kialakult követelményrendszerekkel, amelyek összevethetők a hazai gyakorlattal. Részletes körképet nyújtott a magyarországi könyvtárosképzésről, tantervekről, különböző oktatási intézmények kezdeményezéséről. A pedagógusképzés számára támpontokat ad az új ismeretek eredményes átadása, készség szintű elsajátítása érdekében.

A résztvevőket *Balogh Mihály*, az OPKM főigazgatója köszöntötte. A bevezető előadásban *dr. Borbély Gábor*, az Oktatási Minisztérium főosztályvezetője vázolta az egységesülő európai felsőoktatási térséghez való csatlakozás stratégiáját. A felsőoktatási fejlesztési tervet figyelembe veszi az elmúlt évek magyarországi változásait és jelenlegi helyzetét is: mint a növekvő hallgatólétszám, a részben végrehajtott intézményi integráció, az elkülönült főiskolai és egyetemi képzés fennmaradása. A felsőoktatási fejlesztési stratégia alapvető céljaiban a bolognai nyilatkozathoz illeszkedik. Az új ciklusos képzési szerkezet szerint a felsőoktatási alapképzésre mesterképzés, erre doktori képzés épül. A képzési ciklusokhoz egy-

ségesen meghatározott kreditmennyiségek tartoznak. Az egyes ciklusokban zajló képzések a tantervek kialakításának folyamatában két részre oszlanak: egyrészt a végzettséget eredményező diszciplináris képzési elemekre, másrészt a szakképzettséget nyújtó képzési elemek csoportjára. Így a hallgatók a fokozat megszerzésekor már egy szakképzettséget is birtokolnak. A képzési struktúra átalakításához az oktatásirányítás és -finanszírozás reformja is társul.

A meghívott külföldi előadók az információs műveltség fogalmát és tanítási gyakorlatának tapasztalatait mutatták be. *Peter Genco* (USA), az Iskolai Könyvtárosok Nemzetközi Szövetsége (IASL) elnöke az információs műveltség fogalmát egy egész életen át ívelő tanulási folyamat eredményeként határozta meg. Az információs műveltség a különféle forrásokból származó információk megszerzésének, értékelésének és felhasználásának a képessége. Az információs műveltség tanítása beépül az oktatási rendszerbe az egyéb gondolkodási, tanulási, problémamegoldó készséget, könyvtárhasználati jártasságot fejlesztő tevékenység mellé. Az iskolai könyvtárakban oktatási programokat kell kidolgozni, amelyek biztosítják a hatékony tanulási módszerek és a készség szintű információszerző tevékenységek elsajátítását. Ezek a készségek az élethosszig tartó eredményes tanulás alapfeltételei is. Az iskolai könyvtáros és a teljes iskolai közösség nagyon szoros együttműködése szükséges ahhoz, hogy ezek a programok hatékonyan működhessenek. Az előadó az elmondottakat saját oktatási és szakértői gyakorlatából vett példákkal illusztrálta.

Dr. Horst Dichanz, a Fernuniversität Hagen professzora néhány konkrét példa segítségével mutatta be, hogyan állíthatók az iskolai könyvtárak nevelési-oktatási célok szolgálatába. Részletesen elemezte, milyen pedagógiai és módszertani hatást gyakorol az oktatási folyamatba integrált iskolai könyvtár a tanításra és tanulásra. Kitért a PISA-vizsgálat eredményeire is, hangsúlyozva a szoros összefüggést a tanulók olvasási készsége és egész iskolai teljesítménye között. Az információs technológia fejlődése, a számítógép-használat és a multimédia tananyagok elterjedése átalakította a tanítási-tanulási gyakorlatot, az önálló ismeretszerzés és a csoportmunka nagyobb szerephez jut. Az iskolai könyvtáros fontos partnere a szaktanároknak az oktatási folyamatban. Az információs műveltség megszerzésében az olvasási és könyvtárhasználati szokásoknak meghatározó szerepük van.

Jean-Michel Bazin a franciaországi iskolai könyvtárosképzés jellegzetességeit ismertette. A könyvtárosképzésben a hallgatókat elsősorban információs-dokumentációs tevékenységre készítik fel. Az iskolai könyvtári munka sajátossága az oktatásban való egyre aktívabb részvétel, az iskolai könyvtáros pedagógiai szerepe hangsúlyosabb lett. A hagyományos iskolai tantárgystruktúra kereteibe az információs-kommunikációs technikák tanítása interdiszciplináris jellege miatt nehezen illeszthető be. A tanítási-tanulási stratégiák azonban, éppen az információs-kommunikációs technológia fejlődése következtében, olyan irányba változnak, ami az iskolai könyvtár központi szerepét erősíti.

A következő szekció a külföldi példák után a hazai könyvtárosképzés helyzetét tekintette át, különös figyelmet fordítva az iskolai könyvtárosok képzésére. Az előadók részletesen ismertették az egyes felsőoktatási intézményekben választható szakirányokat, tanterveket, valamint a továbbképzési lehetőségeket. A szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskoláról *dr. Kovács Mária*, az egri Eszterházy Károly Főiskoláról *dr. Kiss-Tóth Lajos* és *dr. Tóvári Judit*, a debreceni Kölcsey Ferenc

Református Tanítóképző Főiskoláról *dr. Goda Éva*, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karáról *Barátné dr. Hajdu Ágnes* és *Patkósné Hanesz Andrea* előadásában kaphattak a konferencia résztvevői áttekintést az intézmények képzési struktúrájáról, a könyvtárosképzés tananyagáról, a specializációs lehetőségekről és a helyi sajátosságokról.

Az egész napos programot rövid workshop zárta. Peter Genco irányításával a beszélgetésben részt vevők a minőségi iskolai könyvtár kialakításának lehetőségeit, az iskolai könyvtárosok szerepét elemezték. Az eszmecsere a jó hangulatú esti fogadás közben folytatódott.

A konferencia második napja *dr. Skaliczki Judit* előadásával kezdődött, a tudásalapú társadalom érdekében folyó stratégiai fejlesztések ismertetésével. A 2003–2007 közötti időszak könyvtári fejlesztési stratégiájának legfontosabb céljai a felkészülés az Európai Unióhoz történő csatlakozásra, az információhoz és a dokumentumokhoz való hozzáférés biztosítása az esélyegyenlőség és a demokrácia elveinek érvényesítése érdekében, a regionális könyvtári ellátás biztosítása, valamint a könyvtárosi életpálya vonzóbbá tétele. A stratégia jövőképe megfogalmazza: „Az információs társadalom, a tudásalapú társadalom alapintézménye az információt gyűjtő, feltáró és szolgáltató intézmény: a könyvtár.” A gondolatmenetet folytatta *dr. Sebestyén György*, aki előadásában arról beszélt, hogyan alakította át a globális információs társadalom a felsőfokú informatikus-könyvtáros képzést. A könyvtári stratégiával összhangban kell modernizálni a könyvtárosképzés tananyagát is. Hatalmas tematikai és tantárgyi reformra van szükség, jöllehet a tanzék már egy évtizede sikeres résztvevője a TEMPUS-projektnek. A változások leglényegesebb eleme, hogy igyekeznek megfelelni a hazai és nemzetközi munkaerőpiac igényeinek, valamint az EU-csatlakozásból fakadó követelményeknek. *Dr. Csapó Edit* az iskolai könyvtárosok minőségfejlesztési feladatairól szövegezett az Eötvös József Főiskolán szerzett személyes oktatói tapasztalatait is ismertetve; *dr. Harmat Mária* a iskolai könyvtárosok jászberényi főiskolán folyó képzését, *dr. Suppné dr. Tarnay Györgyi* a debreceni egyetemi könyvtárosképzés könyvtárostanári szakirányát, *Ládi László* az ELTE TFK, *dr. Szerafinné Szabolcsi Ágnes* a Nyíregyházi Főiskola, *Vörös Klára* és *dr. Sonnevend Péter* a kaposvári Csokonai Vitéz Mihály Főiskolai Kar könyvtárosképzését mutatta be.

Tóthné Környei Márta záró szavaiban pillanatfelvételnak nevezte ezt a tanácskozást. A könyvtárosképzés jelenlegi rendszere a felsőoktatási struktúra egészének átalakulásával meg fog változni – ez egy következő konferencia témája lesz.

Az előadások teljes szövege kötet formájában rövidesen megjelenik, *dr. Csík Tibor* és *dr. Celler Zsuzsanna* szerkesztésében, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában.

Borostyániné Rákóczi Mária

Új könyvtárvilág

Majd' egy hónapja Bánhegyi Zsolt a Katalisten felhívta a figyelmet a New Library World (kb.: Új Könyvtárvilág) folyóirat éppen terítésmentesen letölthető cikkeire. – Köszönet érte, és más hasonló közszolgálati információmegosztó munkájáért! (Érdekes, hogy a civil szakmai kezdeményezések mennyire hatékonyak lehetnek.) Kapva a lehetőségen, igyekeztem megismerni a lapot. S mivel tetszett, Zsolt lektoráló segítségével le is fordítottam a legutóbbi évfolyam cikkeinek címét a legfrissebbel kezdve. Tekintsünk bele:

A New Library World folyóirat 2003. évi számainak cikkei (recenziók és egyéb írások nélkül):

2003. 11–12. Tematikus szám: a változás befogadása: az információs szakember szerepe és fejlődése

- Az információs szakember készségei
- A könyvtárvezetők munkaclégedettsége: a stressz, szabadság, és munkakörülmények felmérése az egyes szervezeti kultúrák képviselői között
- Kőépületek, kibertér és a könyvtárhasználó
- A bevételszerzés vállalkozási modelljei a University of Queensland Library-ban (Ausztrália)
- Képzés különböző habitusú vezetők számára
- A könyvtár- és információtudományi szakmai továbbképzés kilátásai Nigériában

2003. 10.

- Itt az idő a változásra: együttműködésen alapuló használóképzés Anglia északnyugati részén
- A sinológia elektronikus forrásai a kelet-ázsiai könyvtárakban
- Az e-learninggel kapcsolatos munkatársi attitűdök
- Hallgatói tapasztalatok a webalapú távoktatás hatékonyságáról

2003. 9.

- Egy tajvani felsőoktatási intézet felmérése a használóképzésről
- Az olvasás- és íráskészség-fejlesztési projektek forrásai
- „Életstílusváltás?” – projekt felnőtt hallgatók számára, Gosport Library, Hampshire
- A birminghami könyvtárak változó imázsa: marketingstratégia a gyakorlatban

2003. 7–8.

- Egyetemi és közkönyvtár egy fedél alatt – egy kaliforniai tapasztalat
- Inspiráló! – Könyvtári marketing-díj
- Attitűdök a könyvtárak nemzetközivé válásával összefüggésben: dán könyvtárosok és könyvtárvezetők esete

- MARC formátum és könyvkatalogizálás nem-héber nyelveken a Haifa Egyetemen
- Németország esete: jelentés a nemzetközi diplomák és kreditpontrendszer státuszáról
- A látáskárosultak számára kínált egyetemi információs és könyvtári szolgáltatások Kenyában

2003. 6.

- A mindentudó könyvtáros – idejétmúlt faj? Információs és könyvtári szolgáltatások két tűz között: szakma és a diszciplínák
- Konceptiók, valóság és javaslatok a könyvtári menedzsment-oktatásban Görögországban
- Határon átnyúló partnerség a nemzetközi könyvtár- és információtudományi oktatásban
- Az információ- és könyvtártudományi tanterv szétforgácsolódása – Horvátország tapasztalatai

2003. 4–5.

- Referenz-gyűjtemények, -szolgáltatások és váltás szövegről a technológiára
- Napster-klónok az akadémiai szféra e-könyvei felé fordulnak
- Kulturális komplikációk: a globális adatgyűjtés problémái a különbözőségek világában
- Könyvtár- és információtudományi képzés: váltás információs vállalkozóra vagy értékalapú készségek támogatása?
- A könyvtár-informatikai szakemberek fizetésének és státusának kérdései

2003. 3.

- Könyvek kisteleplülések olvasóinak: közkönyvtári ellátás távoli közösségek számára
- Helyes, etikus dolgot tenni: az információmunkások szakmai etikája Nagy-Britanniában
- A PULMAN szemüvegén keresztül: a könyvtárak jövője Európában

2003. 1–2.

- Könyvtári portálok: a szemantikus web irányába
- Lojalitás és szkepticizmus a szakmai szövetségekben; a dán Union of Librarians esete
- Az e-könyvek kérdései: bevezetés
- A humán tőke információs rendszere szolgáltató szervezetekben
- Készség-elvárások diplomás könyvtárosokkal szemben

A magam részéről szívesen olvasnék hazai szakfolyóiratainkban is ilyen témákat (is), vagy látnék ilyen téma-arányokat. Annak ellenére, hogy tudom, angolul sokkal több folyóirat van, így könnyebben specializálódnak, és ez a lap éppen az „új könyvtári világ”. Ám talán mindannyian ennek szebbítésén fáradozunk – ki-ki saját elképzelése szerint. Elképzelem a vonzó címeket magyarul: Magyar könyvtári marketing-díj; Könyvtári szakemberek fizetésének és státusának kérdései; Lojalitás és szkepticizmus a magyar könyvtári szakmai szövetségekben; A humán

tőke információs rendszere a hazai könyvtárakban; Magyar könyvtárvezetők attitűdvizsgálata.

Természetesen tudománytalan dolog egy folyóirat egy évfolyamának címeiből messzemenő következtetéseket levonni, de azért érdekes, hogy harminchét cikkből minden negyedik a szakmai képzés kérdéseit feszegeti. Hét cikk szól a technológiáról (köztük olyan kurrens, lehetőségeket rejtő témák, mint a portál és szemantikus web, adatvédelem, Napster-klónok, távtanulás, vagy a könyvtár „távhasználata”). A szakmával szembeni elvárások, a használóképzés és a menedzsment szintén hangsúlyos témák. Három írás is szól a könyvtárvezető személyiségéről, talán nem véletlenül: a szervezet sikere vagy hanyatlása 80 százalékban múlik rajta (!).

A New Library World honlapján már a tartalomjegyzéknél tárgyszavakkal látják el a cikkeket, sőt, minősítik is őket cikktípus, tartalom alapján, pl. mennyiben kutatási vagy gyakorlati jellegű, mennyire eredeti vagy olvasható – mind-mind a használó kényelmét szolgálva. A cikkek pdf- és html-formátumban egyaránt letölthetők, az absztrakt is könnyen elérhető – bár ez sok helyütt standard már.

Sok könyvtároshallgató töpreng a témaválasztáson, és sajnos túl sokszor megesisik, hogy a végeredményt – minőségi okok, esetleg publicitási igény hiányában – csak a bíráló olvassa el. Úgy látom, hogy a felsorolt cikkek címei – hazai és persze nívós valóság tartalommal – méltán válnának a szakma hasznára. Tehát témaválasztásnál nem szégyen innen (is) címet, témát koppintani. (Innen ugyan nem tudom eldönteni, de feltételezem, hogy a lapnak nem szükséges a felettes szervek kedvében járó reprezentatív interjúkat közölnie, illetve reprezentatív személyiségek írásait pusztán a pozíció miatt közölni. Így olyan témákról írhat, ami az olvasói tábor valóban érdekli.)

A nívós külföldi könyvtári szakfolyóiratok kihasználtsági mutatója – mondják az ilyeneket tartó könyvtárak munkatársai – többnyire messze van a kívánatostól. A könyvtáros szakma közös érdeke, hogy a cikkekből készülő referátumok a lehető leggyorsabban, legkényelmesebben és a legjobban kezelhető formátumban jussanak el az arra kíváncsiak legszélesebb táborába.

(A KIT Hírlevél számaiban rendszeresen közöl rövid cikkismertetéseket az említett évfolyamból. Archívum: <http://www.gmconsulting.hu/inf/kit/index.html>)

Mikulás Gábor

Futala Tibor 75 éves

Hetvenöt éves lett Futala Tibor. Illik ilyenkor elálmélni: már hetvenöt éves, ki hinné? hetvenöt éves, pedig csak a minap is... hetvenöt éves, pedig hisz milyen fiatal, mennyire köztünk van, mennyire nem egy magas (viszonylag magas) életkor ormáról néz le ránk stb. Ezek a kérdések, ezek az ámuldozások, ezek a töprengések vele kapcsolatban csak félig-meddig jogosultak. Mert Futala Tibor ma már történelem. Valóban orom az az életkor amelyről letekint ránk, pontosabban, amelyre feltekintünk mi, ha rá gondolunk. Futala Tibor felvidéki születésű. édesapja Érsekújvár mellett volt körjegyző, a családot 1948-ban telepítették ki, telepítették át Magyarországra, Móra, ahol Futala Tibor húga ma is él abban a házban, amelyet aznap délelőtt hagytak el a „svábok”, amikor délután, Futaláék megérkeztek (a paprikás krumpli illata még jól érezhető volt). 1956-ot Futala – felnőtt fejjel – Debrecenben élte meg. Történelemlétkönyvekben, a múlt század historikumát bemutató–feldolgozó munkákban a kitelepítések, az ötvenes évek, 1956 több korszakkal, főfejezettel napjaink bemutatásai előtt állanak. Tananyag ma már minden, ami Futala Tibor számára gyerekkori trauma, zsigerileg érzett-érezkelt korhangulat, korszak-életérzés, érett ésszel megélt eseménysor, a mindennapok „hordaléka” volt. És nemcsak a nagy történelem vonatkozásában van ez így. Ha Futala Tibor – könyvtár szakon végzett – egyetemi éveiről szól, Sebestyén György tan-széktörténeti monográfiájának kezdő passzusai idéződnek fel hallgatói tudatában, ha debreceni – Egyetemi Könyvtárbéli – élményeiről beszél vagy az Országos Széchényi Könyvtárban töltött idejéről, a minisztérium Könyvtári Osztályán végzett munkájáról, a KMK-ról (ma már ezt a rövidítést is illik feloldani: Könyvtártudományi és Módszertani Központ) vagy akár utolsó munkahelyéről, az OMIKK-ról (Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, ma már nincs is ilyen önálló intézmény) ejt szavakat, szinte a hazai könyvtártörténet régmúltjában járunk. És ennek a régmúltnak, e ma már – mint láttuk – sokszor nem is létező intézményeknek Futala Tibor nemcsak munkatársa, hanem jellegadó, meghatározó szereplője, vezetője volt (vezetője volt a Könyvtári Osztálynak, igazgatója az OMIKK-nak, „kívvülről” is egyik szürke [jjj, dehogyis szürke, inkább ropant színes] eminenciása a KMK vezetői, szellemi elitbéli stábjának), tetteit, koncepcióit, munkáit az első helyek egyikén tartja számon a szakmai köztudalom. Szóval Futala Tibor immár valóban történelem.

Valóban az lenne? Ugyan, dehogyan az! Hiszen nincs, nemigen lehet olyan kezdő könyvtárospalánta, főiskolai vagy egyetemi, vagy akár könyvtárosasszisztens-képzős hallgató, aki ne találkoznék Futala Tibor nevével – a kötelező olvasmányok listáján. Nincs és nemigen képzelhető olyan könyvtáros szakember, aki, ha olvassa, lapozgatja a könyvtári szakirodalmat, a Tudományos és Műszaki Tájékoztatást, a Könyvtári Figyelőt, a 3K-t (stb.), ne lelne – méghozzá igen sűrűn – Futala Tibor által jegyzett, Futala névvel aláírt cikket, ismertetést, recenziót, referátumot. Futalára – tetszik vagy nem – figyelni kell, írásait olvasni muszáj, Futala folyamatosan

jelen van a mi (könyvtárosi) életünkben. És jelen vannak nála, a lakásán, ahonnan már ritkán mozdul, mozdulhat ki, a mai magyar könyvtárügy illusztris képviselői: a régi, „nagy” idők tanúi, Futala Tibor harcostársai, kollégái, barátai (szinte kivétel nélkül a könyvtárosok közül kerülnek ki), de felkeresik őt kezdő, a pályán éppen induló fiatalok is (tehetik ezt minden protekció, beajánlás nélkül is) tanácsért, biztatásért, szakmai útmutatásokért. És a vele történt beszélgetések, konzultációk, kötetlen és sokszor százfelé indázó csevegések sohasem ártatlanok. Megtermékenyítők a beszélgetőpartner, a csevegésben résztvevők számára. E sorok írója számtalan olyan cikkről, elképzelésről, a gyakorlatba is átvitt megfontolásról tud, amelynek érdemi szerzője tulajdonképpen Futala Tibor volt, ha persze copyright ezt sohasem is jelöli. (Hogyne tudna ilyesmikről, hisz ő maga is sokszor lopott – ötleteket, témákat, koncepciókat – Futala Tibortól, a legtöbbször éppen olyanokat, amikért aztán dicséretet, pozitív visszajelzést kapott. Hogy ki az érdemi szerző, senki sem tudja, tudhatja, hiszen a „tolvaj” nem dicsekszik tetteivel, de Futala maga sem tartja számon az ilyesmit. Még olyan is volt, hogy Futala maga is visszajelzett neki: elégedett az írással, amelynek pedig éppen ő volt az igazi, az érdemi szerzője.) Futala tehát minden más, csak nem történelem, hanem aktualitás, friss, mai információ, számvetésre készíthető koncepció, megfontolás, kritika. Hogyan állunk tehát vele?

A német filozófiában egykor (az értékfilozófia csúcstra járatása idején) szinte kötelező penzum volt azt latolgatni, vajon a szellem, a gondolat, az írás nagyjai az igazán nagyok-é, avagy a pálma a tettek, a cselekvések, a gyakorlat embereinek jár ki. (A kérdés manapság, posztmodern köntösben újraéledni látszik, mondjuk Joachim Ritter, Odo Marquard vagy Peter Sloterdijk megfontolásaiban.) A mi témánk szempontjából semmi szükség nincs a kérdés eldöntésére. Futala Tibor mindkettő. Mutatta ezt már indulása is: egyetemistaként a régi könyvek, a régi nyomdászat kérdései izgatták elsősorban. Nagy nyomdásztörténeti tanulmányt írt (csak később jelent meg a debreceni egyetemi könyvtári évkönyvben), ám a szaktanulmány írása közben, azzal párhuzamosan ősnymotatványok felvételével, katalogizálásával foglalkozott az Országos Széchényi Könyvtárban. És ez a kettősség jellemezte szinte minden életszakaszában. A debreceni Egyetemi Könyvtárban – többek között – a folyóiratok felvételével foglalkozott, egyúttal azonban a dolog elméletével is, annál is inkább, mivel Csúry István épp akkor kívánta átalakítani a „régit”, „elavult” gyakorlatot valami szovjet mintájú újra, és Futala szakirodalommal bőségesen alátámasztott, elméleti fejtegetésekkel körülbástyázott érvrendszerére volt szükség ahhoz, hogy ne Csúry – később önmaga által is meghaladott–megtagadott – koncepciója győzedelmeskedjék. A legjobb példa azonban valószínűleg Futala Tibor minisztériumbéli, a minisztérium Könyvtári Osztályán végzett munkálkodása. Az ő reszortja a közművelődési könyvtárak ügye volt. Akkor alakult, akkor alakították ki a közművelődési könyvtárak, alapjában véve máig érvényes, máig élő, módosulásaiban is jól felismerhetően meg- és fennmaradt szisztémáját. Természetesen állandó harcban az ellenkoncepciókkal, az ideológiai célkitűzésekkel, a szörnyű, a hatalom által azonban mindenkor kiemelten preferált, az információval szembeállított, a nevelésre, a szocialista embertípus kialakítására koncentráló, az egyéni tájékozódással, az egyéni döntéssel, a szabad (információ)választással szemben az állítólagos közösségi „értékekre” apelláló elképzelésekkel. De nemcsak azokkal. Sajnos, a korszak szaksajtója alig-alig feltárt. Pedig ilyen szempontokból is érdekes és fontos lenne a különböző szakcikkeket áttekinteni. Kiderülne, hogy nemcsak két – egy

hivatalos–ideologikus, és egy nyugatias, információ-irányultságú – koncepció vetélkedett egymással (persze korántsem azonos hatalmi–befolyási súllyal). Hisz jelen voltak a közművelődési könyvtári koncepciók ellenlábasaiként a tudományos és szakkönyvtári elképzelések is, ők maguk is szembenállva ugyan az ideológiával, de szemben egyúttal a public library-típusú közművelődési könyvtári projektekkel is. Nos, nem könyvtártörténetet írunk most, talán elég annyit feljegyeznünk, hogy Futala e csaták, e koncepciók küzdelmei, a nyugatias típusú könyvtárügy egyik legfontosabb protagonistája, bajnoka volt és maradt a happy endinges végkifejletig. És ez a harc egyszerre volt tett és gondolat, gyakorlat és elmélet, köznapi munka és irányítás és szellemi, elméleti, teoretikus vizsgálódás. Ez ellenpólusok szerves, organikus egysége valósult meg Futala Tibornál, aki hol a vidéket járta (aligha van magyar falu, ahol ne fordult volna meg), hol „anyagokat”, „paper”-eket gyártott, cikkeket és vitacikkeket írt, a külföldi példákat szemlélte, koncepciókat alakított ki, és persze „tálalta” is őket. Szakcikkei nemcsak a korabeli sajtó kiemelkedő minőségű darabjai, a standard szakirodalomhoz tartoznak ma is mindahányan. Pedig a ki nyomtatott írások csak a jéghegy csúcsai. A belső anyagok, akták, feljegyzések, előterjesztések (stb.) terén is excellált Futala Tibor, és ezekben a kéziratban, hivatali anyagként fennmaradt, vagy fenn sem maradt dokumentumokban is érezni lehetett, érezni lehetne (ha akadna kutató, aki beleásná magát beléjük) a szellem, az igazi szakmai szellem és éthosz „szárnysuhogását”. Tett és gondolat sajátos, „futalai” egységéről van itt szó.

Egy nagy filozófus írta volt egyszer: „A merőben *történeti nagyságok* azt, amit hoztak, hiánytalanul beleépítik szellemi városunk alapjaiba és falaiiba. A gyanútlan unokák biztonságban és jólétben laknak benne, és nem igen veszik észbe, hogy minden biztonságuk és jó módjuk ezeken a láthatatlan alapokon és önzetlen névtelenségbe vonult falakon nyugszik. Az eszmélő történetkutató azonban megcsinálja, legalább gondolatban, az experimentum crucis: számba veszi, milyen omlás és pusztulás következne, ha ezek az alapozók egy szép napon fölmondanák történeti hivatásukat. A nagy gondolkodók másik csoportja is lerója a történeti hivatásnak ezt a névtelen adóját, melyet akárhányszor a szakmai kézikönyvek sem vesznek jegyzékbe. De nagyságuk és szerepük ebben nem merül ki... Ők itt állnak és élnek közöttünk...”. Aki ezeket a sorokat írta, Szent Anzelm kapcsán elmélkedett. Róla írta az alábbi sorokat is: „...aziránt nincs kétség, hogy... bárhol összegyűlnek ketten-hárman a... tudományosság gondolata nevében, ott Szent Tamás és Szent Ágoston mellett ő is megjelenik és szót kér, s szavát nem lehet büntetlenül tudatlanra venni”. Én azt hiszem, hogy ha – könyvtárosok – összegyűlnek ketten-hárman a szakma jegyében, ott Sallai István és Sebestyén Géza *mellett* Futala Tibor is megjelenik és szót kér. Csak szóljon még hozzánk sokáig, igen sokáig úgy, ahogy azt megszoktuk tőle. Isten éltesse nekünk! (VK)

Pallaghy Andrásné (1950–2003)

Ötvenhárom évesen, szívszorító körülmények között távozott, csendben...

Termékeny harminc évet töltött el a Miskolci Egyetem Központi Könyvtárában (1969–1999), utána a fővárosba költözött. Miskolcon folyóiratok kezelésével indult a szakmai pályán. Munkavégzésének minősége hamarosan csoportvezetői, osztályvezetői szintre emelte. Maradandóan rakta rendbe ezt a területet, ami szép teljesítmény egy nagy egyetemen, a központosított ellátás állomány-nyilvántartás és szolgáltatás korszerűvé tett rendszerében. Azután az olvasószolgálatot kapta meg, ideértve a tájékoztatást is. További szakmai „teheradományok” is jöttek. Harminc évesen igazgatóhelyettes, később főigazgató-helyettes lett. Az ELTE és a SOTE könyvtárakkal közösen meghonosított HORIZON számítógépes könyvtári rendszer miskolci témagazdájaként úttörő szerepet teljesített. És még egy feladat: az 1990-es években bekapcsolódott a „könyvtári informatika” című egyetemi tantárgy oktatásába.

E példátlan terhelés mellett – bírálhatatlan derekas helytállást nyújtva – folyton tanult. Szegényes ifjúkori viszonyai folytán nem jutalmazta meg a sors a nappali egyetemi évek örömeivel. A munka mellett két főiskolán és az ELTE-n szerzett oklevelet.

Dolgozott nagyszerűen, tanult folyamatosan, gyarapította ismereteit kiemelkedően.

Két gyermeknek adott életet, és nevelte őket példás anyaként, tartotta össze a családot, néha mostoha viszonyok között is.

Személyes számadásom is van róla. Tizenkét évig volt általános helyettesem a könyvtár vezetésében. Reá támaszkodva tettem csak meg, hogy a könyvtár szakos vezetői teendőit el tudtam végezni délelőttönként, a délután pedig a kutatás és az oktatás örömteli időszaka volt. Rendszerint – tudtom nélkül – elismította, feloldotta azokat a feszültségeket, amelyek egy intézmény életében időnként feltűnnek. Mentésített engem. A könyvtárat védve, de empátiával és sikerrel képviselte az intézményt akár a takarítónő előtt, vagy éppen az egyetemi tanárt segítette munkájában. Máskor hazai és nemzetközi szakmai szervezetek fórumain, akár idegen nyelveken is tette dolgát.

Zártlelkű volt, de csak saját ügyeiben, keveseket engedett közel magához. De hallottam bensőséges oldódásairól, odaadó melegségről, és szeretethiányról, szeretetvágyról is beszélni. Nyitott volt teljesen a szolgáló, szolgáltató könyvtárosi minőségben.

A végzet gyilkos csapásának híre úgy vágott engem is földhöz, mint '44-ben a bombaközelség felejthetetlen légörvénye. Nem tudtuk, ma sem tudjuk pontosan, mikor, mi végett billent meg magabiztos egyensúlyában. Csak sejjük, hogy ön-emésztő zárkózottsága, finomra hangolt lelkiségének érzékenysége, a külvilág nem válogató nyomása és talán a mi figyelmünk hiátusa egyaránt felelősek meg-roppanásáért.

Próbáltuk segíteni, amikor ismertté vált a létező baj. Ő maga is kísérletet tett, új erőt akart még mozgósítani. Doktorálni készült, valamennyi vizsgáját abszol-válta. De György Aladár életpályájáról készülő disszertációja félidejében, 2003. november 25-én kezéből földre hullott a toll...

Szívünkben, lelkünkben őrizzük sokan képmását, jóságát, emberségét.

Zsidai József

Kismonográfia

Somogy vármegye könyvtárának százhusz esztendejéről

A Somogyi Könyvtártörténeti Füzetek című sorozat ötödik köteteként jelent meg Sipos Csaba *Somogy vármegye könyvtárának története (a kezdetektől 1945-ig)* című, klasszikus fölfogásban született, hagyományosan faktográf szemléletű és irányú kismonográfiája. A dolgozat része volt a szerző 1980-ban írott disszertációjának, mostani kiadását – önértéke mellett – az indokolja, hogy jövőre lesz száznyolcvan éve, hogy gróf Festetics László megalapította a somogyi megyeszékhely könyvtárát. Ez az 1825-ös dátum nyomban konkretizálja, mit kell érteni a kötet címében szereplő „kezdetek” fogalmán. A dél-dunántúli földbirtokos ezer ezüst forintos adománya tette lehetővé a vármegyei könyvtár megalapítását. Vagyis a reformkorra jellemző kulturális fölpezsdülésben, a magyar szellemi élet kibontakozásának első lendületében született meg az akkor negyedfélezer lakosú Kaposvár nyilvános könyvtára, amely kezdetül fogva együtt élt, működött a megyeháza épületében a levéltárral. Sipos Csaba a „hőskorszak” fölidézése közben képet ad a reformkorszak somogyi megyeszékhelyének demográfiai viszonyairól, a város kulturális életéről is, miközben természetesen – a föllelhető források alapján – a könyvtár korabeli állapotát, működésének jellemzőit rekonstruálja. Idézi a hajdani statisztikákat, amelyek számos érdekes adattal, adalékkal szolgálnak a XIX. század első fele magyar művelődéstörténetének összképéhez. Például a könyvállomány 1838. évi lajstromából kitűnik, hogy a német nyelvű kiadványok aránya sokszorosan meghaladta a magyarokét: a szépirodalom esetében mintegy háromszorosa, a szakmunkák esetében pedig nyolcszorosa a német könyveké a magyarokénak. Nemkülönben érdekes adat, hogy a megyei könyvtár első korszakában a legszorgalmasabb olvasók között Berzsenyi Dánielt tartották számon, aki 1832 és 1836 között 134 kötetet kölcsönzött Nikláról. Sipos Csaba a ma hozzáférhető könyvtári adatok számba vétele mellett szól az egykori könyvtárosokról, méltatva például Somssich Pál főfelügyelő maradandó érdemeit; említi a korabeli könyvtár munkáját befolyásoló tényezők sokaságát, mint például a rossz közlekedési viszonyokat, a magas mértékű analfabetizmust, szól a korszak nem nyilvános – családi, egyházi – könyvtáiról, sőt az akkori olvasási szokásokról is.

A szerző négy korszakra tagolja Somogy vármegye könyvtárának történetét. Az első az 1825. évi alapítástól a szabadságharc végéig, a második periódus a szabadságharc leverésétől a kiegyezésig tart, a harmadik a dualizmus kora, a negyedik a Horthy-korszak. Vagyis hazánk múltjának nagy korfordulói tagolják a könyvtártörténetet, ami egyáltalán nem látszik erőltetettnek, hiszen a korszakhatárok a művelődés kontextusát alkotó társadalom- és politikatörténet jellegzetességeit is megszabták, mondjuk, a polgárosodás tekintetében vagy a művelődéspolitikai alakulásában. De persze a nagytörténelmi keretben mindig, minden feje-

zetben a könyvtár közelképe rajzolódik ki az olvasó előtt. Ha ezt szemügyre vesszük, egészen meglepő analógiákra bukkanhatunk. Jellemző és akár szimbolikusan is nevezhető, hogy a szabadságharc leverését követő önkényuralom leg-sötétebb évében, 1850-ben – Angster Ferenc könyvtári felvigyázó halála miatt – a könyvtár bezárt, lepecsételt kulcsait a levéltárban helyezték el. Ezután évekig elenyésző számú kötetet kölcsönöztek, mintha az egész országra rátelepedő gyász és apátia az olvasási kedv lankadásában is megmutatkozott volna. A dualizmus korszaka föllendülést jelentett a megyeszékhely életében is; 1873-ban lett Kaposvár rendezett tanácsú város, ebben az időben épült meg a Dombóvár–Kaposvár–Fiume vasútvonal, virágzott az ipar, a kereskedelem, fölépült az új városháza, teljessé vált a tankötelezettség, országszerte megnőtt a nyomtatott kiadványok száma és forgalma. Ebben az időszakban (1866 és 1913 között) egyesítették a vármegye és a gimnázium könyvgyűjteményét, és így az állomány 1890-re csaknem hétezer kötetre gyarapodott. A két világháború közötti korszak első felében, Trianon után lelassult az első világháború előtt oly dinamikus fejlődés, miközben Kaposvár immár büszkén iskolavárosnak tartotta magát, és kultúrpalota építését tervezte, noha pénz híján nem valósulhatott meg az imponáló elképzelés. Ugyanakkor a könyvtár szakmai fejlődését olyan adatok jelzik, mint például az ETO szerinti földolgozás bevezetése, a csaknem három ezer kötetnyi gyarapodás, új bútorok beszerzése, sőt a könyveknek ex libris-sel való ellátása.

Sipos Csaba tehát négy történelmi korszak – a reformkor, az önkényuralom kora, a dualizmus és a két világháború közötti időszak – vármegyei könyvtárának történetét alkotta meg, és pedíg oly módon, hogy valamennyi korszak-fejezet élén röviden összefoglalja az adott periódus legfőbb köz- és művelődéstörténeti sajátosságait, ezután részletezi a könyvtárról tudható adatokat és tényeket, miközben kitér a társintézményekre (a gimnáziumra, a múzeumra, a levéltárra, más könyvtárakra) vonatkozó ismeretekre, szól a kaposvári könyvtártörténet kimagasló személységeiről, idézi a kölcsönzési és helyben olvasási statisztikákat, a gyarapodás jegyzékeit, felsorolja a legtöbbször forgatott kiadványokat, bemutatja a kibontakozó helytörténeti kutatómunka eredményeit egészen odáig, hogy megemlíti, miszerint a könyvtár ex librisét Z. Soós István kaposvári festőművész tervezte. (Ez az alkotás látható a kismonográfia színes borítóján.)

A szerző a végső mérleg és az általánosítható tapasztalatok megvonásakor arra a következtetésre jut, hogy a XIX–XX. századi magyar történelem dinamikusabb és passzívabb korszakai jól nyomon követhetők Somogy vármegye könyvtárának történetében is. A reformkor föllendülésekor alapított bibliotéka múltjának Sipos Csaba által földolgozott százhusz esztendejében hullámhegyek és hullámvölgyek váltogatták egymást. Nagyszerű könyvtárosok előrevívő munkássága és passzívabb időszakok kivárása egyaránt sajátja ennek a kornak és művelődésének.

A szakirodalmi hivatkozásokkal, forrásjegyzetekkel és néhány illusztrációval kiegészített kismonográfia jó szívvel ajánlható és ajánlandó mindazoknak, akik könyvtártörténettel foglalkoznak, akik a művelődéstörténet, az intézménytörténet iránt érdeklődnek – akár követhető minta gyanánt is. (MLM)

Sipos Csaba: Somogy vármegye könyvtárának története (a kezdetektől 1945-ig). Kaposvár, 2003. Megyei és Városi Könyvtár, 72 p. (Somogyi Könyvtártörténeti Füzetek)

Gyakorlatias Kalauz

Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy hiánypótló segédkönyvet vehetnek kézbe az olvasók Borsa Gedeon *Kalauzával*. Hasonló, a régi nyomtatványok jellegzetességéről és leírásuk módjáról szóló kézikönyv eddig Magyarországon nem jelent meg, de a külföldi régikönyv-specialisták sem igen osztották meg tudásukat a szakmabeliek szélesebb köreivel. Borsa Gedeonnak a régi nyomtatványokkal kapcsolatos több évtizedes munkája során szerzett tapasztalatai szolgáltak alapul és indítékul ennek az írásnak az elkészítéséhez. Amint az Előszóban írja, a gyakorlati munkafogásokat ezen a szakterületen csak nagyon ritkán szokták papírra vetni. Ennek az a következménye, hogy a kezdő kutató rendszerint tanácstalan. Jó esetben olyanhoz fordulhat, aki rendelkezik már bizonyos tapasztalatokkal ezen a téren. Ilyen „szó hagyomány”, továbbá a gyakorlati munka során tett felismerések útján gyarapodhatnak az erre a speciális szakterületre vonatkozó ismeretek. Azonban a már „haladóknak” mondhatók előtt is mindig újabb és újabb problémák merülnek fel, amelyekre vagy addigi ismeretek, vagy analógiák alapján kereshetik a megoldást, mert a szakirodalomra csak igen korlátozott mértékben tudnak támaszkodni. A szakirodalom – ha foglalkozott egyáltalán ezekkel a kérdésekkel – mindenekelőtt a legkorábbi, tehát az ősnymtatványok jellegzetességeit tárgyalta, sokkal kevésbé kimunkált az írásban rögzített tapasztalat a következő, XVI. században készült kiadványokról.

E mostani összefoglalásnak bizonyos mértékig előzménye a Pintér Márta által 1974-ben összeállított és a Könyvtári Intézet elődjének, a Könyvtártudományi és Módszertani Központnak a kiadásában megjelenő *Régi könyvek és kéziratok* című tanulmánygyűjtemény. Az abban szereplő tanulmányok ugyan a régi könyvek témakörének szinte minden területét érintik, de a mostani összefoglalás gyakorlati használhatóságát nem érik el. Borsa Gedeon mostani összeállításában három szempontot tartott alapvetően fontosnak. Először, hogy megadja a témakörök nyomdászattörténeti háttérének magyarázatát, hogy ezáltal érthetővé váljanak a ma már sokszor elfelejtett fogalmak. Másodsor, hogy útmutatást adjon a régi nyomtatványokkal kapcsolatos jelenségek felismeréséhez a gyakorlatban. Harmadszor, hogy közölje a szempontokat ahhoz, hogy a fentiek alapján nyert adatokat leírjuk, ezáltal tanácsot ad a katalógusok és bibliográfiák célszerű használatához és az e téren leghelyesebbnek tűnő álláspont kialakításához.

Amint az Előszóban olvashatjuk, a most megjelent kötet mindenekelőtt azoknak kíván gyakorlati segítséget nyújtani, akik rendszeresen foglalkoznak a régi, 1801 előtt megjelent nyomtatványokkal, mint a könyvtárosok, antikváriusok, könyvgyűjtők. Itt hangsúlyoznunk kell a *gyakorlati* segítséget. Olyan területről van szó ugyanis, amelyről elméleti ismerete szinte minden szakmabelinek van, hiszen minden könyvtáros tudja, hogy pl. a régi könyvek leírásánál mások a követelmények, mint a modern könyveknél, vagy tudja, hogy más a kézműipari módon előállított papír, mint a gyári papír. De vajon hogyan tükröződjék ez a leírásokban?

Miután három és fél évszázad nyomdatermékeinek sajátosságairól van szó, tehát mondanivalóját történeti perspektívába helyezte a szerző. Ennek érdekében némi betekintést kellett nyújtani olykor a kéziratosság korába is, máskor pedig a XIX–XX. század technikájába.

A szerző a tárgyalás téma megvilágítására természetesen előnyben részesítette a magyarországi példákat. Az egészet tekintve azonban a fejlődés menetét az európai nyomda- és könyvtörténet keretében lehetett megfelelően ismertetni. Minthogy ez a *Kalauz* gyakorlati célú segédlet kíván lenni, ezért forrásaira hivatkozó jegyzetapparátus nem készült hozzá. Témája a régi nyomtatványok fizikai állapotával kapcsolatos ismeretek összefoglalására korlátozódik, tehát nem feladata hogy a régi nyomtatványokat regisztráló bibliográfiák, katalógusok készítéséhez adjon útmutatást.

A kötet négy területet ölel fel, és ennek megfelelően négy részre oszlik. Az *első rész* az egyértelműnek tűnő, de mégsem egységesen használt „nyomtatvány” szó és a „rég” szó használatát definiálja, vagyis azt, mi is a „rég” nyomtatvány? Majd részletesebben elemzi az ősnymtatványok és a XVI. századi könyvek fogalmát, jellemzőit.

A *második rész* a korai nyomtatványok anyagával foglalkozik: ezen belül a pergamennel és a textillel csak érintőlegesen, a kézműipari papírral részletesebben. Az utóbbival kapcsolatban a papírmalmok termékeit, a papírméretet és a vízjeleket mint a korai nyomtatványok helyhez és időhöz kötésének egyik eszközét mutatja be. Az elmondottakat magyarországi példák illusztrálják.

A *harmadik rész*, amely a régi nyomtatványok méretéről szól, az ívek hajtógatósi gyakorlatát tekinti át. Bemutatja a különböző korszakokban előszeretettel használt könyvformátumokat, változatos és szemléletes példákkal együtt, és azt is, hogy az egyes kiadványtípusok tartalma és funkciója hogyan határozta meg a maga korában a nyomtatvány formátumát. De a régi könyvek formátumát ugyanakkor nyelvi és földrajzi tényezők is befolyásolták. Itt található az az ismeretek is, amelyek a formátum meghatározásával és azok bibliográfiai leírásban való jelölésével függnek össze.

A *negyedik rész* azt mutatja be, hogy az ívből hogyan áll össze a papír hajtógatásával a füzet, amely az elkészült könyv alkotóeleme. Megtudni, hogy a különböző korokban ezeknek a könyvön belüli sorrendjét hogyan jelölték. Itt található a gyakorlati ismeretek a füzetjelzésről, a füzetszámolásról, lapszámolásról, órszóról; itt mutatja be a szerző a régi nyomtatványok leírásánál javasolt, legpontosabb és legegyszerűbb jelölési formákat, amelyek egy-egy régi nyomtatvány terjedelmét, és az azt alkotó füzetek sorrendjét a lehető legpontosabban kifejezik. Az ívfüzetek egymásutánjának rögzítése szakszóval a kolláció: ennek és a lapszámolásnak rögzítése egyenlőségjellel elválasztva matematikai képlethez hasonló sort alkot.

A *Függelékben* a különböző nyelvű nyomtatványokban a levél- és lapszámozáshoz alkalmazott numerikus jelekről kaphatunk gyakorlati útmutatást (arról van szó ugyanis, hogy pl. a cirill betűknek számértéke is van, tehát régi cirill betűs nyomtatványokban a cirill abc betűit használták lapszámozásra is.) E jelek „megfejtéséhez” is ez a *Kalauz* ad először jól áttekinthető kulcsot. A héber, görög, kínai, grúz, örmény, glagolita, ógyházi cirillika és még számos más, egzotikus betű számértékét is itt találjuk meg először összegyűjtve. (Külön öröm, hogy az

említett jelek számítógépes előállítását, felkutatását ilyen gondosan és kiválóan oldotta meg Korpás István.)

Az eddig elmondottakon túl további érdeme a *Kalauznak* a régi könyvekkel kapcsolatban használatos szakkifejezések összegyűjtése, három-négy nyelven való bemutatása: tehát az angol, francia és német szóhasználat ismertetése, esetenként a latinnal való azonosítása. Ezek egybegyűjtéséhez a könyvtörténet hatnyelvű Elsevier-szótára volt a szerző segítségére.

A kötet első három része az elmúlt esztendőekben nyomtatásban már napvilágot látott: először két, a Borda Antikvárium által kibocsájtott bibliofil kiadvány formájában. A negyedik rész azonban most jelenik meg először. Így együtt teljes a *Kalauz a régi nyomtatványokhoz*. A Könyvtári Intézet nagy szolgálatot tett az egész hazai régikönyves szakmának, hiszen széles körben lesz elérhető a szerző eddig csak „szóhagyomány” útján terjedő hatalmas ismeretanyagának egy jelentős szelete.

BORSA Gedeon: *Kalauz a régi nyomtatványokhoz*. A régi nyomtatványok fogalma, anyaga, mérete és terjedelme. Bp. 2003, Könyvtári Intézet. 127 p. (Továbbképzés felsőfokon)

V. Ecsedy Judit

INFORMÁCIÓ – ABLAK A VILÁGRA

Szakmai konferencia Balassagyarmaton
2004. március 19–20.

Helyszín: Madách Imre Városi Könyvtár
2660 Balassagyarmat, Rákóczi u. 50.

Jelentkezés: Telefon: 06 (35)300-290
Piatrik Valéria 06 (35) 300-622
Kosik Szilvia 06 (35) 300-622
E-mail: vali@vkbalassa.hu
szilvi@vkbalassa.hu

PROGRAM:

2004. március 19.

- 10.00–11.00** A könyvtárak és az információ a tegnapi, a ma és a holnap gazdaságában (Pappné Farkas Klára, Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ)
- 11.00–12.00** Rendszerváltás a hazai könyvtárakban – divathullám vagy kényszer (Lengyel Mónika, MTA SZTAKI)
- 12.00–13.15** Ebéd
- 13.15–14.15** Közkönyvtár, információs jártasság és a helyi közélet: esettanulmány norvég–magyar összehasonlításban (Nagy Attila, olvasáskutató)
- 14.15–15.15** Az információtól a tudásmenedzsment felé mutató könyvtári lehetőségek (Mikulás Gábor)
- 15.30–16.30** Beszélgetés az elhangzottak kapcsán
- 17.00–** Ismerkedési est, baráti találkozó, közös vacsora (szállást mindenkinek biztosítunk Balassagyarmaton, a Madách Imre Kollégiumban)

2004. március 20.

8.00–15.00 Kirándulás (Horpács, Csesztve, Szklabonya)

A kétnapos konferencián való részvétel ingyenes! Minden érdeklődőt szeretettel várunk! Jelentkezési határidő: 2004. március 5.

3K
3K
3K
3K
3K
3K
3K
3K
3K
3K